BIBLIOTHEQUE
DE L'INSTITUT FRANÇAIS À L'UNIVERSITÉ DE
BUDAPEST
33

PÁRIZS A MAGYAR SAJTÓ TÜKRÉBEN

(1900—1914)

PARIS DANS LA PRESSE HONGROISE CONTEMPORAINE

ÍRTA

SZIRMAY MÁRIA

BUDAPEST, 1937

Dr. MÓRICZ MIKLÓS KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPEST II, KELETI KÁROLY U. 5-7

SZIRMAY MÁRIA
PÁRIZSA MAGYAR SAJTÓ TÜKRÉBEN
(1900—1914)

SZERZŐ KIADÁSA

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Bevezetés..... 5
II. Magyar újságírás a XX. század elején..... 9
III. Párizs, a város..... 18
IV. Párizs, az irodalmi és művészeti központ..... 30
V. A Nyugat és a nyugatosok Párizsa..... 42
VI. Befejezés 57

BEVEZETÉS.

Sohasem fáradhatunk bele annak a rejtélynek a kutatásába, melyet Franciaország jelent. A szellem különböző területein folytatott vándorlásaink során minden pillanatban beleütközünk ebbe a népbe. Néha akadálynak érezzük, néha élvezetes állomásnak. De mindenhol ott van, elkerülhetetlenül észrevételeti magát, követeléseket állít fel, tanácsokat ad . . . Bár soha egy lépést nem tesz felénk, mégis nyugtalanító, majdnem tolakodó erővel hat ránk, olyan erős a kisugárzása, annyira éreznünk kell mindenhol, már a puszta léte által is . . . — állapítja meg Friedrich Sieburg: Gott in Frankreich című művében és elismeri, hogy Franciaország a szellem különböző területein kisugárzó központ.[1]

Aki az európai civilizáció *kisugárzó központját* keresi, aki valamilyen szellemföldrajzi térképen a modern európai kultúra fővárosát akarja megtalálni, figyelmét az is ösztönszerűleg a franciák fővárosa felé irányítja.

Az európai irodalom történetét tanulmányozva azt vesszük észre ugyanis, hogy az irodalom, a kultúra az idők folyamán más és más nemzetnél virágzott fel és teljesedett ki különösebb és fokozottabb mértékben. E kultúra színpadát az ókorban és középkorban Athén után — Alexandrian keresztül — Rómában ismerjük fel. Elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy az újkor Európájában Párizs a művelt, a művelődő világ, az egész művelődés gócpontja. A központosulás talán nem olyan markáns. A művészetek, a filozófia, az elméleti és gyakorlati tudományok szálai differenciálódnak, egyre több nemzet,

[1] v. ö. Sieburg, F., Gott in Frankreich, Frankfurt, 1930.

egyre több hang kapcsolódik bele a kultúra európai orkeszterébe. A franciák szellemi fölénye más természetű, mint Athén hegemóniája. A francia kultúra viszont évszázadok óta áll az egész világ figyelmének homlokterében.

A francia szellemalkat egyik legjellegzetesebb sajátossága, a francia pszihé egyik legmarkánsabb megnyilatkozása: az egész világot civilizálni akaró hajlam és rátermettség. Kezdeményező kedvük, a meggyőződéseikbe és ideáljaikba vetett rendületlen hitük, s e hitért mindent kockáztatás ép úgy vezető és irányító szerepre predesztinálja e nemzetet, mint magasabbrendű küldetésük tudata.[1]

Minden nemzet hisz a saját *küldetésében.* Az olasz, mint az antik római műveltségnek közvetlen örököse hiszi, hogy ő hivatott az egész világ megváltására, a pánszlávok önérzettel vallják, hogy megszabadították Európát a római igától, mi magyarok arra vagyunk büszkék, hogy mint a nyugati kultúra keleti védőbástyája évszázadokon át védelmeztük az európai civilizációt és kereszténységet a pogánysággal szemben;[2] és így tovább, a kommunista Oroszországtól kezdve a magukat a rómaiaktól levezető románokig minden nép meg van győződve saját, külön elhivatottságáról. Hogy a franciák sajátos faji adottságuknál fogva más népeknél fokozottabb mértékben hittek és hihettek kultúrát adó és kultúrát terjesztő fölényükben, azt a történelem igazolta. Európa felismerte és elismerte a francia irányítás jogosultságát és elfogadta vezetőfórumnak a franciák metropoliszát.

Az irodalom, a kultúra, a kultúrélet és életformák világában Párizs a XVII. századtól kezdve stílust diktál Európának. Ez az irányítás azonban mégsem diktatúra. A francia lélek ruganyosságánál fogva közele bb esik az idegen lélekalkathoz, azt nem írtja ki, nem öli el, hanem ellenkezőleg gazdagítja és hozzásegíti, hogy a maga sajátosságait teljesebben fellelje, kiformálja, kiélhesse. A francia szellem felébreszt, ösztönöz, csábít, mert csábítható,[3] vezet és irá-

[1] v. ö. Eckhardt Sándor, A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom, Budapest, 1931. és La Mission nationale de la France, N. R. H. 1937.

[2] v. ö. Győry János, Le rempart de la chrétienté, Nouvelle Revue de Hongrie, 1934. december.

Eckhardt Sándor, L'Esprit français et la Littérature française címen 1936-37-ben tartott előadássorozatában Lamartine l'Histoire des Girondins-jét idézi, mint a franciák *mission civilisatrice* öntudatának egy kifejeződését. Itt találjuk a franciák *könnyen-csábíthatóságát,* mint vonzóerő indokolást, amint azt a franciák is felismerték:

„Le génie de l'Angleterre est habile et superbe; celui de la France est

nyit, de ez az irányítás nem diktatórikus jellegű. Talán ez az oka annak, hogy Párizs a vezetőszerepet oly sokáig tudta megőrizni. A diktatúrák nem hosszú életűek.

Párizs a XVII. századtól kezdve az európai irodalmi élet középpontja. A XVIII. századtól kezdve pedig — és a demokrácia elterjedésével, a tudomány, a technika fejlődésével egyenes arányban és egyre fokozottabb mértékben a gondolat, az eszme, a világnézetek kohója, a szellem Európa fővárosa. (Itt is, mint állandóan, a világháborúig terjedő időkre gondolunk; a háború óta egyre erősbödő nacionalista irányzatok megváltoztatták, illetve állandóan változtatják Európa szellemképét.)

*

Magyar-francia vonatkozásban a párizsi orientáció többet jelentett általános európai tünetnél. Sajátos fajlélektani erők kibontakozását is jelentette, Kelet örök sóvárgását Nyugat felé. A belső befejezetlenség érzését és a kiegészülés vágyát.[1]

„C'est de l'Orient que nous venons, mais notre faim et notre pain, notre amour et notre sauveur, qui nous rend la conscience de nous-mêmes et qui nous ressuscite, ce fut toujours l'Occident" olvassuk a tételt Babits Mihály fogalmazásában.[2]

A magyar kultúra történetében első királyainktól kezdve megtaláljuk az ösztönös vagy tudatos csatlakozás nyomait a nyugathoz, a kereszténységhez. Az idők folyamán azonban a kor szellemi igényeinek és a sajátos hazai kívánalmaknak megfelelően más és más ideált keresünk és találunk nyugaton s ez az ideál más és más formában konkretizálódik a politikai és társadalmi életben épúgy, mint a szépirodalomban, irodalmi folyóiratokban, vagy a napi sajtón keresztül.

Értekezésem céljául vettem annak felkutatását és megkeresését, hogy Párizs, helyesebben a benne központosult s belőle kisugárzó szellemkép a magyar időszaki sajtótermékek útján és közvetítésével, hogy alakult irodalmunkban — különösebben pedig —, a századfordulótól a világháborúig terjedő időben.

aimant et c'est là sa force. Séductible lui-même, il séduit facilement"les peuples. ... La France, pour second génie a son coeur . . . Quand la Providence veut qu'une idée embrase le monde elle l'allume dans l'âme d'un Français ..."

[1] v. ö. Sándor István, Újabb regényeink Párizs szemlélete, Katoliku Szemle, 1936. május.

[2] Babits Mihály, Paris et André Ady, Nouvelle Revue de Hongrie, 1932. június, 499. 1.

E célból az 1900—1914. évek során a magyar újságokban és folyóiratokban fellelhető irodalmi jellegű vagy vonatkozású párizsi (francia) utalásokat összegyűjtve, megpróbáltam rendszerbe foglalni sokféleségüket.[1] Főszempontnak tűnt fel előttem kihangsúlyozni azt a cezúrát, amit a Nyugat és a belőle kinevelődött írócsoport megvont és jelentett.

[1] Párizs szerepét a magyar sajtóban — ismételjük — csupán irodalmi természetű vonatkozásaiban kerestük. A századeleji Párizs-interpretálás részletes ismertetésénél nem térhettünk ki — de nem is volt célunk kitérni — politikai, társadalompolitikai, tudományos szempontokra vagy szakkérdésekre, sem pedig Párizsnak, az *arbiter elegantiarumnak* divatproblémáira, furcsaságaira és érdekességeire.

MAGYAR ÚJSÁGÍRÁS A XX. SZÁZAD ELEJÉN.

Az újságírás életeleme a szabadság. Modern értelemben vett újságírás csak attól kezdve és ott van, ahol: „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti."[1]

A legújabb kor modern értelemben vett politikai és művészeti szabadságát Párizs, a latin szellem újkori Rómája fogalmazta meg és tette lehetővé Európa számára. Ezért végső elemzésben ez a három fogalom: újságírás, szabadság és Párizs, összefüggő és rokon fogalom. Az európai újságírásnak születése, fejlődése, hőskora, küzdelmei és hatása visszavezethető és kapcsolatba hozható a párizsi szabadságeszmék születésével, fejlődésével, hőskorával, küzdelmeivel és hatásával.

De különösen megáll ez ránk vonatkozólag és sajátosan alakul ez az összefüggés nálunk, Magyarországon. A 70-es években megindult magyar-francia barátkozás, az egyre sokasodó kultúrkapcsolat szálai, melyek legnagyobbrészt a liberális eszme közösségén alapulnak,2 szoros összefüggésben vannak a kiegyezés utáni magyar sajtó fellendülésével.

1867 után a passzív rezisztenciát lázas aktivitás váltja fel. *Önálló* magyar közélet kezdődik el Budapest főváros központtal és ennek a közéletnek tükre és megmunkálója az új magyar szabadsajtó. Őbenne találta meg a magyar élet új arcát, mint tükörben, mely visszaverte, fókuszba gyűjtötte minden formáját, rezdüléséi, fiatalos hibáit és vadhajtásait, egész sokrétű életképét, a politikától kezdve — kereskedelmen és iparon át — az új formákba, színekbe öltöző szépirodalomig.

Természetesen ez az átalakulás, zsurnalisztikánknak ez a fellendülése, nem egyik napról a másikra következett be. Az első magyar újságírók, a régi magyar redaktorok még nem a mai értelemben vett zsurnaliszták,

[1] 1848: XVIII tc.

[2] v. ö. Lelkes István, A magyar-francia barátság aranykora, Budapest, 1933.

sok kívánni valót hagynak, ami az ötletesség, frisseség és főleg az aktualitás iránti érzék elsődleges követelményeit illeti. (De már az elsők között is vannak olyan nagykészültségű, széles látókörű és tudású férfiak, mint Kemény Zsigmond [Pesti Napló] és olyan igazi zsurnaliszta vérmérsékletek és szellemek, mint Kossuth Lajos [Pesti Hírlap]).

A magyar újságok első szerkesztői többnyire két elemből tevődtek össze: politikusból és szépíróból. Ez a sajátságos összetevődés azzal a klasszikus iskolakultúrával magyarázható, mely a XIX. századbeli magyar szellemi életet jellemezte. A műveltebb rétegek gondolkozás- és kifejezésmódja túlnyomórészt Cicero és Horatius latin szellemén rendezkedett be s ez a szellem volt hatótényező a magyar sajtóélet megindulásakor is.

Ennek a latin szellemnek újkori letéteményese, Párizs, nem érvényesíthette mindig hatását nálunk akadálytalanul. A német befolyás helyzeti előnyeinél fogva, szellemi import-monopóliumot élvezett sokáig, ami kevés el is jutott ide a távolabbi nyugatról, az legtöbb esetben Bécs-Berlin közvetítésével történt.

Igaz, hogy mindig akadtak réstörési kísérletek ezen a germán vasfüggönyön. Hogy csak a jelentősebbek közül említsünk néhányat, ilyenek · a Mária Terézia-féle magyar nemesi testőrség Írógárdája, Martinovicsék tragikus végű franciáskodása,Kisfaludy Sándor nyugati kalandozásai, Szemere Bertalan útirajzai, Pulszky Ferenc beszámolói, majd Justh Zsigmonnak, az első modern magyar irodalmi grand-seigneurnak tudatos és intenzív Párizs felé fordulása. Ilyen közvetlen kapcsolat Victor Hugo oeuvre-jének hatása Petőfire, Eötvösre, Jókaira.

Ezek mellett a szórványos, izolált, de mégis fokozatosan sokasodó Párizs irányában megnyilvánuló magyar érdeklődések mellett és után jelentős erőre kap a francia befolyás a századfordulóval.

Részint a magyarországi állapotok, részint pedig a párizsi események — pozitív vagy negatív természetű jelenségek — együttese, állandó kontaktust idéz elő Párizs és a magyar kultúrvilág elitje között, sőt a francia szellem lassankint kiterjeszti hatását a magyar közönség szélesebb rétegeire is. A politikai, társadalampolitikai és tudományos természetű vonatkozásokat meg sem említve, ilyen indító okok: az 1900-as párizsi világkiállítás, a magyar újságírás fejlődése, a zsurnalisztaelem részbeni kicserélődése, a közönség érdeklődési körének kibővülése, átalakulása, a kimerültség, halódás stádiumában stagnáló népies magyar irodalom[1] s ilyen ok képzőművészeink

[1] v. ö. Gedon Jolán: La fortune intellectuelle de Verlaine, Szeged, 1933.

"La jeunesse hongroise revenue de Paris ne propagea pas seulelement Verlaine, mais elle était inspirée par lui et avec lui pour tout ce qui signifiait Paris et la poésie de grande ville. Dans notre littérature qui s'était auparavant développée dans le sens populaire et national, se glissait un élément étranger,

Párizsban nevelődése és csoportulása, valamint a filmipar fejlődése és elterjedése is.[1]

Az 1900. évi párizsi világkiállítást, „a béke és munka egyik legimpozánsabb manifesztációját", ahol Franciaországnak minden intellektuális ereje kifejezésre jut, s ahol a magyar kultúra is képviselteti magát, sokan keresik fel. íróink, újságíróink mind többen és hosszasabban időznek Párizsban s az érdeklődés a nyugatot jelképező Párizs iránt — nem utolsósorban újságjainkban egyre sűrűbben felbukkanó párizsi híradások hatására — egyre erősödik. Majd századok kényszerű elmaradását a távolabbi nyugat civilizációjától és kultúrájától hirtelen lendülettel igyekszik pótolni a szabad lélekzethez jutott nemzet társadalma. Megkapja a magyar lelkeket a német fegyelem zártságával szemben a francia szellem szabadságszeretete, tetszetős könnyedsége, tágabb horizontja. Észreveszik, hogy ez a szellem rokonabb a magyar temperamentummal, mint a német; egyetemesebb és ruganyosabb s a magyar kultúrára való hatása kevesebb veszéllyel jár, mivel szerepe csak a kovász vagy só szerepe, csak erjeszt és ízesít, csak módot nyújt rá, hogy segítségével európaivá fejlesszük belső, egyéni, sajátos értékeinket, csak gazdagít, de nem fenyeget eredeti magyar mivoltunk megsemmisítésével.

Egyedül a magyar milléniumban tetőpontjához jutott magyar nemzeti nacionalizmus találhatott joggal kifogásolnivalókat és láthatott veszélyeket,

la note toute nouvelle de Budapest devenu métropole. . . Et comme le Budapest de la fin du siècle ne pouvait pas encore fournir à une jeunesse pressentant pour la première fois une vie plus ardente, les thèmes auxquels elle aspirait, elle alla les chercher à Paris." (112.1.)

[1] A francia filmről már 1913-ban azt olvassuk, hogy az annyira tipikusan francia, oly eleven erővel varázsolja elő a párizsi milieu-t, hogy — már a néma film idejében is — erősen hozzájárul Párizsnak a külföldhöz való kapcsolásához* — „Már messziről felismerjük a vásznon a francia színészt néhány tipikus, egyetlenül francia mozdulatról, melyhez szinte hozzáhalljuk a szövegbe soha bele nem írt és mégis minden francia színész ajkán oly gyakran felhangzó félhangokat: eh bien, enfin, mais voilà, tiens, c'est la vie ... és effélék. Néhány ilyen mozdulat, egy párizsi interierur: s egyszeriben Párizsban vagyunk, emlékeink középpontjában." Bárdos Artúr, „Film-Esztétika", Nyugat, 1913. márc. 1. 381.1.

A francia gondolkodást világszerte terjesztő francia filmről olvasunk A Hétben is. „A gloire! Csodálatos, mennyit visszaéltek ezzel a szóval is, mégis mily biztosan fejlődik át folyton gubóból pillangóvá. Egy időben gloire volt a commune, aztán gloire lett az antiszemitizmus, majd a russofilizmus és ma gloire a papír-pietizmus. De egy-egy csöpp a nagy dicsőségből rátévedt az iparra, a kereskedelemre, a művészetekre, a sportra is és monsieur Blanc, a monte-earloi uzsorás, aki évenkint megkísérli, hogy francia lóval megnyerje az angol derbyt. épp úgy képviselője a gloire-nak, mint *monsieur Pathé, a bősz kapitalista, aki einemáival francia gondolkodást, francia levegőt hurcol körül az egész világon"* Syrion, „Issy les Moulineaux", 1. Hét, 1911. okt. 15. 677. 1.

abból a feltevésből kiindulva, hogy: ami való a hatalmas világbirodalom Franciaországnak, amit elbír Párizs, — az káros, sőt katasztrofális lehet a csak nemrég önálló léthez jutott, de labilis Jövőjű, részben nemzetiségi lakosságú Magyarországra nézve. Párizs ekkori eszményei: a világpolgárság, nemzetköziség, a szociális gondolat, a szabadkőműves ideál, a Tart pour l'art tétele, a dekadens irodalom stb. a jövőnkért rettegőknél sok komoly aggodalomra adtak okot.

A fejlődés azonban megállíthatatlan volt s túltette magát ezeken az aggodalmakon. Megindult az új indusztrializálódás, kommercializálódás, urbanizálódás, az új zsurnalizmus és nagy eltolódásokat, társadalmi átformálódásokat okozott.

Intelligenciánk túlnyomórészben vidéki, földesúri, gentry volt. Ők az olvasóközönség. Nekik írnak és ők írnak. Sajtóban, politikában övék a vezetőszerep. Színházban a népszínművek aratnak tetszést, színészeszmény: Blaháné. A szépirodalomban Mikszáth és Herczeg hízelegnek a nemzeti hiúságnak és a gentrynek. A táblabírák ivadékai azonban rohamosan, máról-holnapra birtokaikat vesztik, behúzódnak a városokba és hivatalokba. Budapest — Budapest lesz. Ipari, kereskedelmi, irodalmi és művészeti központ, európai nagyváros. Új polgársággal,[1] hivatalnokokkal, a minden irányban mindjobban térthodító intelligens zsidósággal[2] szervezkedő gyári munkásokkal, proletariátussal. Könyvtárakkal, múzeumokkal, éjjeli élettel, színházakkal, orfeumok, kabarékkal, kiadóvállalatok, hatalmas sajtóorgánumokkal, kávéházi élettel, bálokkal, saisonnal és sokrétegű társadalmi élettel. Eddig a vidék rányomta bélyegét Pestre is, — most megfordul a helyzet. Pesten egy új, az eddigitől merőben elütő városi szellemiség alakul ki, amely erősen befolyásolja a vidéket is, különösen pedig a vidéki kultúrközpontokat. (Bár a centralizáció olyan erős, hogy tulajdonképen csak egy kultúrközponttal: Budapesttel lehet számolni.)

Ez a helyzeti változás visszatükröződik az új sajtóban is. A régi tradíciókhoz konzekvens, nacionalista sajtóorgánumok és a rendkívül népszerű, de határozott pártállás nélküli, objektív szemléletű képes hetilap:

[1] A germán és szláv eredetű, városokban települő elem az, amely a modern Magyarország kialakításában igen nagy szerepet kap hazánkban; nélkülük ez talán létre sem jött volna mai formájában. V. ö. Echardt Sándornak a Magyar Felsőoktatási Kongresszuson "Tanulmányi idő, előadáslátogatás, kollokvium" címen előadott beszédével, Magyar Felsőoktatás, 154. 1.

[2] Szekfű Gyula a történeti osztályok tehetetlenségében, szervezetlenségében, valamint illúziószükségletében ismeri fel azt az erőt, mely a zsidóságot a magyar kultúra középpontjába emeli. A magyar hírlapirodalom kialakításában, Budapest kultúrájának megalapozásában túlnyomó szerepet tulajdonít nekik; ebben a kultúrában azonban nem lát egyebet, „mint a berlini és bécsi nagyvárosi kultúrának lerakatát", mely „a zsidó kapitalizmusnak és zsidó értelmiségnek specifikus produktuma"... Szekfű Gyula, Három nemzedék és ami utána következik, 339. 1.

a Vasárnapi Újság mellett megszólal Kiss József lapjában, A Hét-ben a művelt magyar zsidóság önmagára és zsidóságára büszke, gúnyolódó, önszerető, a világ közepébe az „én”-t helyező új hangja is. A nemzetközi szabadkőművesek a Világban, az internacionális szocialisták a Népszavában, a kapitalizmus pedig a Pester Lloydban sorakoznak fel.

Ilyen differenciálódás megy végbe minden vonatkozásban és éles világnézeti elkülönülésre vezet a szorosan vett belletrisztikai célkitűzésű hírlapirodalomban is. A Tudományos Akadémia támogatásával megjelenő, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv és Berzeviczy Albert szellemi vezérlete alatt álló, magas irodalmi nívójú konzervatív folyóirat: a Budapesti Szemle, a katolikus világnézetű Élet és Katholikus Szemle, a Herczeg Ferenc alapította Új Idők, stb. a nemzeti *irodalmi múlt hagyományait* folyamatosan továbbfejlesztő eszmevilága orgánumaival szemben ellenfront kezd kialakulni a párizsi irodalmi irányzatok: naturalizmus, szimbolizmus, impresszionizmus stb. eszmevilágának jegyében. Az Arany-, Petőfi-epigonizmusban kimerülő, népies irodalomba belefáradva, azt megunva, íróink, költőink ifjabb generációja új irodalmi attitűdökkel próbálkozik. Ezek a „fiatalok” úgy látják, hogy formában és tartalomban változtatásra van szükség. Azt vallják, hogy a stagnálásból a továbbhaladás felé kivezető út a magyar és az európai — párizsi szellem intenzívebb egybekapcsolása; hogy több és teljesebb művészi szabadságra van szükség. Ez az irányzat hirdetőinek számában és súlyában egyre tekintélyesebb, öntudatosabb lesz, majd csoportba összeállva, először, mint „Holnap”-osok, később pedig, mint „Nyugat”-osok veszik fel a harcot eszményeik megvalósításáért.[1]

Ha a folyóiratos belletrisztika területéről visszatérünk a szorosan vett újságírás elemzésének körébe, azt vesszük észre egyrészt, hogy maga a francia hírlapirodalom is, közvetve vagy közvetlenül hatással van a magyar zsurnalisztikára, másrészt meglepő hasonlóságokat s rokon vonásokat fedezünk fel magának a jó újságnak és újságírónak lényegi kellékei és a francia szellem karaktere között.

A francia sajtó szerepének óriási jelentősége épúgy felkelti a Párizsjáró magyarok érdeklődését,[2] mint a párizsi újságoknak — minden más

[1] v. ö. Gedeon Jolán, id. m.

[2] „A francia közvéleményt nem a parlament fűti, Franciaországot nem. azok a szálak vezetik, amiket a parlamenti pártpolitika gépezetén szőttek, a gondolattermelés, eszmetisztulás munkája, az informatív és agitatív feladat az újságé. — Angliának nagy szónokai vannak, Franciaországnak nagy újságírói. Az angol föld tradíciókkal van kikövezve, a közvélemény és a parlament gondolat- és hatásforgalma akadály nélkül megy végbe, Franciaországban éjszakánként feltépik a kövezetet, Franciaország Pittjét, Palmerstonját, Gladestoneját, Hébertnek, Ciemenceaunak, Barrèsnek, Rochefortnak hívják. Anglia politikai szabadegyeteme, szemináriuma: a parlament, Franciaországé: — az újság”... olvassuk Lengyel Ernő „Rochefort” c. cikkében, A Hét, 1913. Júl., 6. sz.

ország lapjaitól eltérő — jellege. A francia napisajtó szerkesztése ugyanis lényegesen különbözik a magyar, osztrák vagy német lapok szerkesztési módjától. Irodalmi vagy társadalmi kérdésekről szóló vezércikkek (a Journal des Débats és a Temps kivételével) megjelenhetnek bármely francia napilapban. Ellentétben a magyar közönséggel, amely par excellence politikai publikum, „a francia bourgeoisienak csak kis része kíséri figyelemmel a napi politika részletes kérdéseit,"... ellenben közérdeklődést keltő, általános problémának tekinti pl. azt a kérdést, hogy „szabad-e az írónak a társadalmi életben létező, tehát élő alakokat, a színdarabban vagy a regényben úgy lerajzolni és szerepeltetni, hogy azok a néző vagy olvasó által felismerhetők legyenek?"[1]

Ami a jó újság és jó újságíró karaktere s a francia szellem jellege közötti rokonságot illeti; az első közös vonás — mint már kiemeltük — a szabadság. Mind a jó újságnak (újságírónak), mind pedig a francia szellemnek életeleme, hogy szabadon, korlátok és gátlások nélkül nyilatkozhassak meg. Csak így tudják magukat kifejezni, hivatásukat betölteni mind a ketten.

„Az a törekvés, hogy le ne maradjon az idő szekeréről, senkinek sem olyan kincs, mint az újságírónak — állapította meg Herczeg Ferenc az újságírók szabadságlakomáján —, mert az újságírót létjogosultsága a holnap felé vezeti, hogy egy napfelkeltével mindig megelőzze a történelmet." A francia szellem létjogosultsága, hivatása és lényege, a mission civilisatrice egyik momentuma is az újítás, a felfedezés láza, a törekvés: egy napelkeltével mindig megelőzni a történelmet.

Amit Párizs „kitalált", az mindig új volt, újság volt, meglepetés és szenzáció a világ vagy legalább is Európa számára. Nemcsak mi, sokszor „ázsiai"-nak bélyegzett magyarok maradtunk {el olykor századokkal, olykor évtizedekkel Párizs mögött, de egész Európa megszokta, hogy onnan várja mi az „újság" politikai, irodalmi, művészeti divatban (hogy a női ruhadivatról ne is beszéljünk), megszokta, hogy Párizs után és nyomán rendezkedjék be politikailag, művészetileg, irodalmilag s viszont Párizs megszokta, hogy ő legyen: „az újság", ő „vezessen a holnap felé" korokat és népeket.

A francia szellem egyik megkülönböztető sajátsága, hogy szigorúan racionális, domináns benne a művészi regula és mértan, a hideg és biztos értelem. Ezek a tulajdonságok is a jó újság és a jó újságíró legszükségesebb tulajdonságai közé tartoznak. Egy másik megbecsült értéke a francia irodalmi szellemnek: a könnyenérthetőség, a világosság, a lényeg könnyed kiemelése és tetszetős felhasználása, az Ítélőképesség biztossága. Nem szorul hosszabb magyarázatra, hogy minderre a tulajdonságra a jó újságírónak is elengedhetetlenül szüksége van. A jó újság követelményei

[1] Arányi Miksa, Az író joga, Párizsi levelek és tanulmányok, 126.1.

lés a francia szellem alkatelemeinek e hasonlóságából folyik, hogy az igazi újságon bizonyos esprit francais-t, párizsi levegőt kell érezni.

Nálunk sem véletlen, hogy igazi, mai értelemben vett „friss" és modern újságjaink éppen az 1900—1914. évek alatt, akkor kezdtek kialakulni, mikor íróink és újságíróink figyelme intenzívebben fordult Párizs felé, maguk is sűrűbben kezdtek oda kijárni, vagyis amikor a párizsi hatás erősebb érvényesülése kezdetét vette. Újságjainknak új, sokszor tagadhatatlanul zsidó, német ízű, nagyobb részükben azonban mégis párizsi típusú irodalmi rovatai keletkeztek, mint: a humoreszk (Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes — Alfred Capus és Tristan Bernard nyomán), ilyen Az Estben a Szép Ernő által vezetett: Irka-firka, Kucséber-kosár rovat, néhány rövid, aktuális, de tartósabb irodalmi életre is igényttartó pár mondat; a Vasárnapi Krónikák újságirodalmi műfaja, az útirajz, a külföldi riport, stb. A sok színes kép, közvetlen beszámoló, kroki, a szubjektív csevegés e népszerű műfajai pedig új irányokba, új utakra kezdik kivezetni az adomázó, Jókai, Eötvös Károly, Mikszáth Kálmán-féle magyar humort.[1]

Ambrus Zoltán és Voinovich Géza szerkesztésében óriási népszerűségre tesz szert a sok kötetben megjelenő Klasszikus Regénytár, mely országos művelődési hatású, mert hozzáférhetővé teszi a magyar intelligencia számára a legnagyobb francia regényírók: Flaubert, Maupassant, Daudet, ifjabb Dumas, Victor Hugo, a két Goncourt, Stendhal, Anatole France műveit.

Nagyszerű műfordítóink támadnak. Ábrányi Emil Rostand-fordításai például valósággal lázbahozzák a magyar széplelkeket.

A Magyar Könyvtár és Olcsó Könyvtár elterjedt füzetei mellett Gömöri Jenő szerkesztésében igen olvasott lesz a Modern Könyvtár, mely — ha jelszavául Ibsen sorait választja is — elgondolásában, vezetésében, ösz-

[1] Párizsi mintákra és szellemre vall a körúti 'kabaré is, a Nagy Endre által megalapított konferanszié új alakjával. Nagy Endre ugyan A kabaré regénye c. munkájában erélyesen tiltakozik az *importálás* vádja ellen, mely — szerinte — már csak azért sem lehet helytálló, mert „Párizsban akkor már a kabarék rosszhírű lebujokká csúsztak le és sűrűn jártak onnan hozzá szakemberek, hogy a magyar kabaré különös felvirágzásának titkát ellessék." (id. m. 127. 1.). Hogy azonban ezt a tiltakozást nem kell túlságosan komolyan venni, azt éppen az „akkor már" és „csúsztak le" kifejezések bizonyítják, meg maga Nagy Endre, aki ugyancsak „A kabaré regényé"-ben végül is bevallja, hogy amikor itthon beleun, belefárad mindenbe, amikor „szellemi fürdőre" van szüksége, 1913-ban újra csak Párizsba megy, hogy vénáját felfrissítse.

És hogy ez alkalommal is milyen hatással lehetett rá Párizs, abból is kitűnik, hogy — az 1913-ban Az Est-ben közölt levelein kívül (Marinetti vitatkozik, Madame Blanc, Salon d'Automne) — Az Újság vasárnapi számaiban még 1935. nyarán is akad mondanivalója „Párizs 1913"-ról.

szeválogatásában egészen francia szellemű. A novellák tárgya pedig nagyon sokszor maga a színes, sokrétű párizsi élet.[1]

Mind nagyobb mértéket ölt az újságokban, mint az irodalom minden formájának közvetett és közvetlen tükrében a nyugati szellem beáradása és magyar alakba formálódása.

Kikerülhetetlen azonban annak a felemlítése, hogy a magyar ujságirodalom kialakulásában — a francia szabadságszellem és általában a párizsi hatásokon kívül nagy szerepe volt a magyar zsidóságnak is. A XX. század elején sajtónk nagyobbára zsidó kezekben volt s ennek megemlítése már csak azért sem kerülhető el, mert éppen ez a zsidó sajtó indította meg a közvetlenebb és fokozottabb érdeklődést Párizs felé.

A szabad versenynek, a liberalizmusnak mindenütt, Bécsben, Berlinben, Párizsban velejárója volt a zsidóság térhódítása. Nálunk pedig ez a tünet azért volt az átlagosnál fokozottabb mérvű, mert nyugati értelemben vett városi polgárságunk nem volt s a hirtelen fejlődő városok, különösen Budapest anyagi lehetőségeinek kihasználhatását a zsidóságunk vette észre.[2]

A kereskedelemnek, amely teljesen zsidó kézbe került ilymódon, fontos érdeke a jólértesültség s így első újságolvasóink és előfizetőink nagytömege a zsidóságból került ki. Önként adódott ebből a helyzetből, hogy az újságolvasás után az újságírás jelentőségére is leghamarább ők jöttek rá felismerve a sajtó gazdasági, kulturális és nem utolsó sorban anyagi hatalmát és erejét. A kényelmes, lassúbb tempójú magyarban a század elején még nem volt meg abban a mértékben a mozgékonyság, a törtetési készség, a riport tárgyához minden gátlás nélkül való hozzáférkőzni akarás, mint zsidóeredetű uiságíróinkban. Több ősi, faji érzékük volt annak felismerésében, mi az en vogue cikk, mi a dernier cri a kereskedelemben, mi az en vogue cikk, az up to date az újságírás területén is. Gátlás nélkül percipiálták az európai új szellemáramlatokat, a párizsi irányzatokat annál inkább, mert ezek irányzatok, mint a szabadkőműves-, a szociális-, a nemzetközi, a l'art pour l'art legbensőbb mivoltuknak feleltek meg. A sajtóban eleinte kiszolgálták a nemzeti patriotizmus hazafias, ellenzékieskedő igényeit (Ágai Adolf pl.), később hatalmukban megerősödve, már irányították az irodalmi közízlést. Észrevették, hogy a helyzet is kedvező erre az irányváltoztatásra, mert az olvasók belefáradtak a régi sémák és a régi témák örökös ismétléseibe, vágynak valami új hang, új eszmék, új Ígéretek elhangzására. Ennek az irányváltoztatásnak állott szolgálatába sajtónknak zsidó kezekben lévő része. Itt tűnik fel a sajátos magyarzsidó Bródy Sándor, mint a francia naturalizmus egyéni hangú magyar megszó-

[1] *Szomory Emil, Komédia c. kötete* például teljes egészében Párizssaí foglalkozik.

[2] v. ö. Szekfű Gyula, Három nemzedék és ami utána következik, Budapest, 1934.

laltatója, Hatvány Lajos, Szász Zoltán, a Szomoryak, Alexander Bernát, a Vésziek, Feleki Géza, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Hevesi Sándor, Szini Gyula, Adorján Andor, Szép Ernő és még sokan mások, főképviselői a nyugati tájékozódásnak a zsidó-magyar hírlapokban.

(Természetesen abból a tényből, hogy a magyar sajtóban a párizsi hatások jelentőségének felismerését és a francia kultúra és szellem népszerűsítését túlnyomó részben a zsidó sajtóorgánumokban cikkező írók és iíjságírók végezték, a magyar zsidóságra nézve semmiféle jó vagy rossz következtetést nem vonunk le. Az is természetes, hogy az előbbi felsorolásunk nem kizárólagosságot akar jelenteni, hanem csak többséget, hiszen sok tekintélyes, értékálló színmagyar írónk is volt ebben a táborban, mint pl. Malonyay Dezső, Cholnoky Viktor, Pékár Gyula.)

*

A franciák kultúrfölényét és vezetőszerepét századokon keresztül telismerve Európa szellemtörténetében, annak okait sajátságos faji tulajdonságaikban és adottságaikban leltük fel. A Kelet-Nyugat komplexumnak *keleti* részét — a magyarországi állapotok és kortünetek ismeretében — indokoltnak és érthetőnek fogadtuk el. Értekezésünk tulajdonképeni feladata azonban a Kelet-Nyugat kérdés második fejezete. Mit jelentett nekünk a 900-as években Párizs, miért volt a *nyugati sóvárgás* tárgya, centruma és szimbóluma?

PÁRIZS, A VÁROS.

Aki a francia lélekkel szorosabb kontaktusba kíván kerülni, aki az *esprit francaist* közelebbről akarja megismerni, megérteni, annak a francia szellem egyik legmarkánsabb megnyilatkozási formáját, az *esprit socialt* kell elsősorban tanulmányoznia.[3]

A francia lélek mélyén gyökerező társadalmi ösztön magyarázza és érteti meg a szellemességüket, a híres francia udvariasságot, a kifinomultságukat, a dialektikai szenvedélyt és tökélyt, a komikum iránti érzéket és a komikustól való félelmet, a hiúságukat,a könnyelműségüket és könnyedségüket. Ez az *esprit social* biztosítja a francia irodalom egységét, ez biztosít egységet politikában, művészetben, filozófiában és társadalmi életformákban is.

Ha a latin, a gall szellem kisugárzó ereje, expanzív jellege az, ami a franciák vezetőszerepét a művelt, modern Európában indokolja, ez az egység felé törekvés és az *esprit socialnak* egy másik megnyilvánulási formája: a városiasság, az urbanitás teremti meg Párizst és avatja Európa szellemi fővárosává, az antik, római nemzetközi kultúra letéteményesévé.

Olaszország is latin, sőt ősibb latinságú, egyenrangú kultúrterület. Történelmi decentralizálása azonban, a sok város és állam mozaikból való összetevődése megakadályozta abban, hogy olyan városok feletti várost, messzirevilágító tornyot hozhasson létre, mint az egyetlen városú, mindent odahordó franciák: Párizst.

Az *esprit social* a hatótényező Párizsnak, a világ fővárosának, a kul-

[1] „Si l'on veut connaître la psychologie de l'esprit français, la méthode la plus efficace c'est de l'aborder du coté de l'esprit social des Français. Cet esprit social explique d'une part l'activité intense de la vie littéraire et fait comprendre d'autre part un certain nombre de traits souvent mentionnés à propos des Français: la délicatesse, la finesse, la légèreté, l'esprit, le talent verbal, le sens comique". Eckhardt Sándor említett előadásaiból.

túra metropoliszának, a művészetek Mekkájának kialakulásánál és hatótényező az *esprit francaist* oly konkrétul szimbolizáló francia Párizs kialakításánál is.

„Il n'y a pas une autre ville qui résume avec tant de relief l'esprit de la nation" — állapítja meg Eckhardt Sándor az *esprit francais-ről,* annak különféle megnyilatkozási formáiról tartott előadásainak során és kimutatja, hogy a francia költőknél — a középkortól kezdve — az apostoli és kulturális felsőbbségnek tudata Párizs nevében összpontosult és vált fogalommá.

Párizsban látja az Ancien Régime embere a szellemes társalgás művészetének kiteljesedését, az arisztokrata ideák megvalósítását, Párizsban találja meg a modern francia újabb és korszerűbb eszméinek kiindulópontját és beteljesülését.

Idézni mindazt, vagy utalni mindarra, amit a francia irodalom Párizs-szerelmesei Párizshoz vagy Párizsról írtak, nem tartozik szorosan feladatunk körébe. A franciáknak az *esprit francaist* Párizsban dicsőítő öntudata csak annyiban érdekel minket, amennyiben össze akarjuk hasonlítani, illetve szembe akarjuk állítani a magyar írók századeleji Párizs-szemléletével.

A magyar sajtónak, az 1900-as évek vers-, színdarab- és regényirodalmának is egyik legérdekesebb témája, állandóan visszatérő motívuma, a nyugatos érdeklődés konkrét szimbóluma is: Párizs.

Ez az érdeklődés azonban inkább ösztönös, mint irányított; az *esprit francais-nak* Párizzsal azonosítása gyakrabban indirekt, mint kifejezett és tudatos.

A XX. század elején Párizsba kerülő magyar írókat és újságírókat minden irodalomnál, politikánál, filozófiánál jobban érdekli és foglalkoztatja maga Párizs, a párizsi élet. A Montmartre, az apache, a Quartier Latin, a boulevard, a kávéházi élet, a szenzációk Párizsa, a divatdiktáló Párizs, a vasárnapot oly szépen ünneplő francia kispolgár, a Montparnasse, stb., stb. Az ezerarcú város ragadja meg és ragadja el néha képzeletüket. Az egyszerre olyan ősi és modern Párizs sokrétű megnyilatkozása, a francia léleknek százféle vetülete.

A *ville lumière,* a *ville de luxe* épúgy érdeklődés, bámulat, a Kelet-Nyugat sóvárgás tárgya, mint amennyire követendő példakép a fővárosnak tipikusan francia mentalitást kifejező Párizsa.

A hódolat, a bámulat, a sóvárgás vagy intelem azonban legtöbbször kifejezetten lapjainkban. Párizs inkább csak lírai ihletforrás vagy figyelemreméltó különlegesség. A sok vers, novella, kroki, egyszerű tudósítás és beszámoló látszólag nem több, mint csupán útirajz vagy líra.

A 900-as években még filológusainkat is inkább a francia irodalom egyes kimagasló egyéniségei vagy részletproblémái foglalkoztatják, mint magának a francia géniusznak tanulmányozása, a híres *esprit francais*-nek egyetemesebb ismertetése. íróinknál, újságíróinknál nem sok joggal és

eredménnyel kereshetünk tehát a francia szellem megnyilatkozási formáira vonatkozó alaposabb tanulmányokat. Közvetve azonban a francia pszichét ismerteti és hozza közelebb egy — sokszor egészen igénytelennek látszó — közlemény, például egy-egy cikk a kávéházi életről, egy művészösszejövetelről vagy matinéról.

Jókai Mór csak a párizsi díszlakomákról ír „A tarka Párizs" írója csupán a párizsi irodalmi világ „barátságos lakomáiról",[1] ahol a „művészek legjava összegyűl minden különösebb alkalom nélkül, csak azért, hogy egyik társának kiválóságát, művészetét ünnepelje"", Fóti Lajos csak a kávéházdivatról számol be, mely az írót és költőt a napi élettel a legszorosabb kontaktusba hozza,[2] Szini Gyula csak azt állapítja meg a Montmartre-ról, hogy az „nemcsak a jókedvnek, fesztelen mulatozás-nak, hanem az irodalmi és művészéletnek is melegágya"[3] — és mégis e cikkekben: az érvényesülés, elismerés, siker és fejlődés lehetőségeinek e hosszabb-rövidebb rajzában benne van kifejezetlenül a bámulat Párizs, a élőszó-, a beszédművészetnek Parnasszusza iránt s a franciának a társalgás és társasérintkezés művészének kijáró hódolat. A kávéházi-, az utcai-, a boulevard-, a szalonélet, a parlamenti szónoklatok vagy színházi estékről közölt tudósítások, néha alig több egy-két szónál, mind-mind a *causerie,* a *conférence,* a *débat,* a céltalan és ezercélú beszéd varázsába szerelmes franciát mutatják be, végső elemzésben tehát újra csak az *esprit social*-nak egyik momentumát.

Természetesen jóformán ahány író, annyiféle meglátása és beállítása a párizsi specifikumoknak. Általában azt figyelhetjük meg, hogy a 900-as

[1] Pesti Napló 1905. jan. 1. sz. 13. 1.

[2] „... bár a legrégibb időktől kezdve az írókat mindig megtalálhatjuk a kocsmákban (Villon, Rabelais, Boileau, Racine, La Fontaine) a kávéház az irodalomba a XIX. században a romanticizmussal vonul be. Az író mintegy kötelességének tekinti, hogy egyes kávéházakban a nap bizonyos óráiban megjelenjen. És ezt a divatot, mint mindegyiket, Párizs adja az egész világnak. — A romanticizmussal vonul be azonkívül az irodalom is a napisajtóba. Megszületik a Journal littéraire et politique, a Temps, a Débats, a Figaro. Az íróknak és költőknek a napi élettel a legszorosabb kontaktusban kell lenni és erre a legalkalmasabb helyiség a kávéház … (A Caié Brabant: Offenbach, Halévy, Meilhac kedvenc kávéháza; a Café Anglais: Eugène Sue, Ponson di] Terrail, Musset, Byron, Balzac, Goncourt, Flaubert jártak ide;.. Café Régence Musset kedvenc kávéháza; a Quartier Latin régi caféi: a Procope, d'Harcourt Lilas, Rotonde, amelyek a „poètes maudits"-ok (Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Oscar Wilde emlékeit őrzik s egy előkelő költői iskolának kedvenc tanyája a Café Vachette.) .. . A kávéházba vonzotta őket a szellemi élet kél legerősebb ingere, a kávé és a vitatkozás. Ehhez járult még az életnek egy kedves illúziója: önmagunk mutogatása." Fóti Lajos, Költők és kávéházak, *A Hét,* 1911. okt. 15. sz. 679. 1.

[3] Szini Gyula, Párizsi levél, a Montmartre ïelé. A Hét, 1905. ápr. 30 sz. 293. 1.

évek Párizs bámulóit lassankint józanabb kritikusok váltják fel, akik (mint Szini Gyula is pl.) emberroncsokat látnak abban a publikumban például, amelyet a boulevard tengere vetett hajótörés után „a párizsi kávéházak terasszára, hol a költészet, a művészet, a divat, a siker, a chic árúcikkeivel épp oly lelketlen kereskedés folyik, mint pár lépéssel odább a boulevardtól, a börzepalotában".

Arányi Miksa „Szalon és bridge" című cikkében a franciát a világ legszellemesebb népének ismerve el kifejezetten is rámutat a szocialitásukra. „Ha e nemzeti tulajdonság (szellemesség) okát keressük — írja — megtaláljuk elsősorban a francia nép szocialitásában és abban a törekvésben, hogy mindazt fejlessze, ami az ízlést és művészeti érzéket előmozdítja."[2]

Ilyen törekvés, sokszor egészen tudatalatti, a csoportosulás ösztöne. Minél különb a hallgatóság, annál érdekesebb és érdemesebb szellemesnek lenni, annál élvezetesebb intellektuális gyönyör a társalgás. Az esprit socialnaka csoportosulásban való megnyilvánulása hozza össze a *salon précieux*-ket, az irodalmi iskolákat, az enciklopédistákat, a Céwacie-okat, ez rendezte tüntetéseket, néha harcokat.

A párizsi szalon a francia szellemesség melegágya, az *esprit,* a *bon mot,* a *jeu des allusions-ok* és a *jeu des sousentendus-k* termőföldje, a *finesse-nek,* a *manière aisée et naturelle-nek,* a *bon ton-nak* valódi iskolája.[3] A politikai, társadalmi[4] és művészi élet rugója, az a Párizs darab, amely „a társasérintkezés legkellemesebb és legműveltebb formáit adta az emberiségnek."[5] És Arányi félti a szalont — Alfred Capus-szel együtt — két ellenségtől: a szellemes kis történetek mesélgetésének divatjától és a bridgetől, amely a társadalmi érintkezések formáit, éppen a vitatkozás, a

[1] Szini Gyula, A Boulevard, Nyugat, 1908. I. évi 177. 1.

[2] Arányi Miksa, id. m. Párisi levelek és tanulmányok, I. kötet, 330. 1.

[3] v. ö. Eckhardt Sándor idézett előadásaival.

[4] „ ... a társadalmi élet iránti érzék oly erőssé vált már bennünk, hogy egy szép napon elérjük majd azt is talán, hogy közönyt színlelve tudunk meghalni" — olvassuk A. Maurois „Climats" c. regényében. A regény főhőse nagynénjének egy fogadónapján, egy látszólag közömbös beszélgetés közben, bizonyos lesz afelől, hogy a felesége megcsalja; bár közel van ahhoz, hogy eszméletét veszítse, tovább társalog a legindifferensebb dolgokról.

„Je vis tourner devant moi les verres et les fleurs; je crus que j'allais m'évanouir. *Mais Vinstinct social est devenu si fort en nous que nous arriverions, je crois, à mourir en feignant l'indifférence* ... Je continuai avec lui une longue conversation sur le port de Brest, sur sa valeur comme base navale, sur les vieilles maisons, sur Vauban. Ma pensée courait sur deux plans extraordinairement distincts. A la surface se formaient les phrases banales et correctes par lesquelles je maintenais . . . l'impression que j'étais un être calme, heureux de cette belle soirée fraîche et de ces derniers nuages en fuite. A un étage plus profond et d'une voix muette, voilée, je me répétais: „Voilà donc pourquoi Odile a voulu aller en Bretagne." André Maurois, id. m. 104. 1.

[5] Schöpflin Aladár, A németek és a többi népek, Nyugat, 1915, 240.1.

szellemes társalgás lehetőségeinek csökkentésével veszedelmesen kezdi megváltoztatni.

Pedig a párizsi társalgások művészete, a francia beszéd, a francia^ könyv, a francia nyelv az, ami a francia örökkévalóságnak állandó biztosítéka. „A francia könyv, melynek borítékja egyformán sárga a régi kultúrának nivelláló és konzerváló erejét hirdeti. Hogy Poincaré, a Président áhítattal csókolta meg a francia könyv papiros csücskét, ez olyan természetes, mint az, hogy az angol király tengerész. Rómáról a jog és márványművek beszélnek, Spanyolországé a katolicizmus, Hollandia a gyarmati romantikát gyűjtötte a rossz napokra. Franciaország a régi Görögország példáját követve, a szónak és eszmének kincsét teszi el azokra a napokra, mikor már igen kevés francia fog ezen a földön élni. És ha IV. Henrik nemzete talán valamikor alá is bukik az elmúlás zuhatagába, Rabelais és Montaigne nyelve örökkön élni fog..." olvassuk a Société des Gens de Lettres által rendezett ünnepséggel kapcsolatban.[1]

Párizsi specialitás, újságjainkban visszatérő téma: a boulevard, szintén vitatkozási lehetőség, elsőrangú alkalom az *échange d'idées-re.* „Párizs ezernyi érdekessége között egy sincs, amely annyira valódi párizsi volna, mint a boulevard. Itt folyik le a párizsi társasélet egy jelentékeny része, itt repülnek világgá és lesznek kritika tárgyaivá a legújabb hírek: politika, színház, divat, sport, társadalmi pletyka körébe vágók egyaránt s itt alakul meg mindenféle ügyekben a közvélemény."[2]

De tipikusan párizsi jelenség a boulevard-élet azért is, mert ezt csak a kíváncsi, a minden iránt érdeklődő francia termelhette ki.

„A franciáknak akkora érzékük van a dolgokban megnyilatkozó sajátszerűség és a látványosság iránt, mint semmi más népnek a világon".[3] Párizs a világ színpada, boltja, kirakata, versenytere, mint azelőtt a világ agya, szellemi műhelye volt. „Míg régen az eszmék, az új gondolatok, új művészeti irányok Párizsban születtek, ma pedig mindenütt létrejönnek, sőt még Párizsban is, megmaradt emez igéző város számára az újdonságok bemutatkozó helyének privilégiuma".[4]

Párizs szerepének ugyanezt az átértékelését magyarázza, éppen a boulevard-ral kapcsolatban Szini Gyula is. „Ahogy a francia forradalom elterjesztette, népszerűsítette és olcsóvá tette a szabadságot az egész világon, akép a boulevard a szépséget árulta detail-kereskedéssel. Nemcsak a szabadság, a szépség is *épave* lett, gazdátlan jószág, amelyet mindenki felemelhet, ahol talál".·"·

[1] L. L., A sárga könyv, A Hét, 1913. júl. 13. sz. 445. 1.

[2] A Vasárnapi Újság 1900. jún. 24. számában a szerző nevének kitüntetése nélkül cikk: „A Boulevardok élete" címen. 414. 1.

[3] ibid.

[4] Sz. Z., Két Párizs, Pesti Hírlap, 1905. jan. 16. sz.

[5] Szini Gyula, A Boulevard, Nyugat, 1908. I. évf. I. kötet, 181. 1.

A „szépség· csődjéről" beszélnek Párizsban, a *Land des Esprie und Grazié-bán.* Ernest la Jeunesse Boulevard című regényében *épave-nak* nevezi, Marcel Prévost a Figaróban arról ír, hogy az emberek soh'sem voltak olyan közömbösek a női szépség iránt, mint napjainkban. Párizs szerepét most; átvette Amerika, ő csap hallatlan reklámot a szépség királynőinek.[1] A szépséget most háttérbe szorítja Párizsban *a chic,* az elegancia kérdése.[2]

A francia nő, akinek szinte felbecsülhetetlen a szerepe a híres francia udvariasság és jó modor kialakításában, a francia irodalom alakulásában, aki egyszerre bátor, élénk, vidám, büszke és nagylelkű, őszinte és állhatalan, könnyelmű és haszonleső, de aki mindenekfelett „a szépség koronázatlan királynője'· a XX. század elején mint „dolgozó nő" is témává és problémává válik. A regényirodalomban és a színpadon ugyan továbbra is a *Parisienne,* a családi háromszög, a házasság és válás problémáival találkozunk, újságíróinkat azonban a párizsi feminista mozgalmak (mint újdonság) inkább foglalkoztatják.

De ha a női emancipáció törekvéseiben is a franciák kezdeményező szerepét ismerjük fel újra, ha — Arányival együtt — elismerjük is, hogy a közgazdasági tevékenység tekintetében, az ipari, kereskedelmi, tudományos és művészeti életben egyetlen nemzet női osztálya sem vesz oly tevékeny részt, mint a francia nő,[3] mégis sajnáljuk azt a Párizst, amelyről másféle vonatkozásban hallottuk megállapítani, hogy „valódi hazája a nőknek".[4]

„Paris, Paris, paradis de la femme" —„Párizs ahol legasszonyabb az asszony" — az ezerarcú Párizsnak leggyakoribb és legkedveltebb ábrázolása. Az egyszerű kis grisette-től kezdve a femme de lettres-ig érdekesebb itt az asszony, mint máshol; a kokott, a demi-monde romlottabb és finomabb, a híres asszony híresebb, mint másutt.[5] Ahány író, annyiféle meglátása és interpretálása a francia nőnek. Egyben azonban jóformán mindegyik egyet-

[1] L. cikk a Vasárnapi Újságban, a szerző nevének kitüntetése nélkül, A szépség csődje, Vasárnapi Újság, 1908. 339. 1.

[3] v. ö. Plume álnéven, Párizsi levél, „A chic jegyében," A Hét, 1905. jún. 25. sz. 430.1.

[3] Arányi Miksa, NŐbecsülés és szerelem, Párisi levelek és tanulmányok, II. kötet, 67. 1.

[4] Daudet, Alphonse, Le nabab.

[5] „Szerepök sehol sem oly feltűnő, mint Franciaországban, Franciaország valóban a híres asszonyok hazája" — olvassuk a Híres Asszonyok előszavában, melynek szerzője anekdotákat mesélve a világtörténelem nevezetes nőalakjairól 18 közül 15 esetben francia nőt tart említésre érdemesnek. A Vasárnapi Újságban 1901-ben közölt „Híres szerelmesek" c. sorozatának szereplőit pedig ugyancsak a francia történelemből választja. (Voltaire és Du Chatelet márkiné. Mirabeau és Mounier Zsófia. Brissac herceg és Du Barry grófné. Enghien herceg és Rohan hercegnő.)

ért: a párizsi nő fajtájának és szülővárosának tipikus kifejezője; a *parisienne* maga Párizs.

Szini Gyula parisienne-je könnyelmű, kiszámíthatatlan, kacér, csúfolódó, majd csupa költészet. „Volt valami mélység a szavában. Benne volt az a Párizs, amelynek hírét az idegenek viszik el a világ legmesszebb tájékaira. Benne volt az a párizsi, aki már egy évszázad óta az elhagyott idegen elé viszi egy nagy város lektető megértését. Egy nő, akit csak a világváros szülhet, aki számító, mint egy férfi, kegyetlen, mint egy kereskedő és művész, mintha igazán szerelmes volna."[1]

Párizs és a parisienne szinte elválaszthatatlanul összeforrott fogalmak. Párizs épúgy nem képzelhető ei a párizsi lány nélkül, mint ahogyan egy tipikusan párizsi jelenség vagy attrakció sem képzelhető el másutt, mint Párizsban. A Luna-Parkra vonatkozólag olvassuk, hogy „hangos örömeivel, pajkos és bodrosfejű leányaival, az evening dressbe öltözött amerikaival igazabban el sem képzelhető másutt. A mulatságait, a százféle játékait, talán a körhintáját is etablírozni lehet másutt, más városokban is, de — az író véleménye szerint — ebből valami igen brutális tolakodás jönne ki. „Ehhez a párizsi levegő, az embereknek fegyelmezettsége kell, mely még a legszélsőbb mulatságaikban is megnyilvánul. És mindenekfelett az a temérdek párizsi leány, akik a csapongó mulatságaik közepette is megtartják nőiességük megvesztegető báját, akiknek cseng a kacajuk és szívből tudnak mulatni a legártatlanabb bolondságon is".[2]

Pékár Gyula: Mademoiselle Venus-e, Szomory Emil: Blanche Griffardja az éjjeli Párizs gőz-,füst- abszintmámoros nyugtalanságát tárja elénk; a modellek, kokottok, a lokálok ez "édes és boldogító lányainak" életéből egy-egy megható történetet. E „lázas színű, vagy halvány, beteges fehérséggel küzdő maszkok" örömeit és szomorúságait, akik minden modernségük ellenére Párizs múltját őrzik és képviselik, „akiknek az ivásában is valami antik finomság van .. . valahol messzi-távol ismeretlen kertek, elrejtett tavak varázsa."[3] A párizsi nő itt a szeretnitudás mártírja.

Gyakoribb ábrázolása a parisienne-nek: a szeretnitudás és szerelem művésze. „Az asszony sehol sem olyan asszony, mint Párizsban — olvassuk a Jövendőben — itt egészen olyanná fejlődött, aminőnek a férfi ízlése akarta fejleszteni".[4] De a cikk írója siet hozzátenni, hogy nemcsak a „bájos, szerelmes, alázatos, mindenkit elkápráztató" parisienne tipikusan párizsi nő; a francia asszony tud a tisztesség, a tisztaság, a munka fanatikus apostola is lenni. És a Marguerite Gautier Párizsával, a „szerelmi drámák íészké"-vel szembeállítja azt a Párizst, amely például az Armée de Salut-t és annak lelkes híveit kitermeli.

[1] Szini Gyula, La Parisienne, Figyelő, 1905. 349. 1.
[2] Szomory Emil, Luna Park, Komédia, 37. 1.
[3] Szomory Emil, Blanche Griffard, Komédia, 50. 1.
[3] Tutsekné Bexhelt Lilly, A párizsi nő, Jövendő, 1905. 17. 1.

A párizsiak részéről azonban általános a panasz, hogy az idegenek hamis véleményt szereznek és adnak tovább a francia nőről, aki a valóságban családjához ragaszkodó, kötelességteljesítő, finomműveltségű, jómodorú, takarékos, szerény.[1]

A Párizsban tartózkodó idegen gyakran a világ minden tájáról a francia fővárosba sereglett, csak szórakozni kívánó külföldi nő életstílusából következtet a francia nő életére és erkölcseire. A párizsi ember, a francia más szemmel látja a *parisienne-t*

De más szemmel nézi, különböző módon szemléli magát Párizst is a francia bennszülött és az átutazó idegen. Mintha nem is ugyanegy város lenne az, amiről a sok újságcikk, novella, Párizs ihlette vers vetít képeket és az, amit a párizsi ember a saját városának vall.

Párizs is kétféle van: az idegenek Párizsa s a franciák fővárosa. S a két Párizs egymásról jóformán tudomást sem látszik venni. A párizsi ember nem is sejtii, hogy az idegenek az ő tarka-barka impresszióikat milyen hihetetlen torzképekben vetítik szét a nagyvilágban. „Az igazi párizsi elámulna, ha azt mondanák neki, hogy Párizst nem ott kell felkeresni a műhelyekben, a parkokban, az intim vendéglőkben, barátságos, szinte ősiesen egyszerű mulatságokban" — olvassuk a Pesti Naplóban.[2] Ugyancsak itt egy másik cikkben:

„Általában hamisan vagyunk informálva rendesen olyan emberek által, akik 8—10 nap alatt végigélvezték azzal az internacionális masszával mindazt az idegcsiklandozó dolgot, melyet a párizsi leleményesség és üzleti érdek oly geniálisan elébük tálal. Akik pedig a napihírekből Ítélik meg az odavaló viszonyokat, csak a lármázókat hallják, az affairek hőseit, a politikai világ krakélereit, akiknek ott koránt sincs vezetőszerepük és nem gondolnak azokra a csendes munkásaikra az iparnak, kereskedelemnek, irodalomnak és művészetnek, akik egy nemzetnél sem tapasztalható szorgalommal töltik be hivatásukat és teszik ki tulajdonképpen Párizsnak és a francia nemzetnek igazi nagyságát; ez a lelkes intellektuális had, mely finom esprit-jével még mindig vezetője a szellemi haladásnak".[3]

Hogy a nagyvárosiasodás kezdeti stádiumában levő Budapestről Párizsba kerülő újságíróinkat a *világ Párizs* is erősen foglalkoztatja, érthető.

[1] Arányi Miksa, A francia nőkről, Párisi levelek és tanulmányok, I. kötet, 174. 1.

A fenti cikkben olvassuk azt is, hogy a írancia nők erkölcsiségének a valóságnak meg nem felelő beállítása, olyan hullámokat vert fel Párizsban, hogy egy nagy olasz lap ismert bécsi levelezőjét például, ki akarták utasítani Franciaország területéről, mert sértő és valótlan cikket írt a írancia erkölcsökről.

[2] Ismeretlen író, A „Moulin Rouge" csődje, Pesti Napló, 1905. jan. 10. sz. 12. 1.

[3] Kúnfy Lajos, A Szecesszió, Pesti Napló, 1900. ïebr. 24. sz. 16. 1.

Polgárias közönségünket — mint exotikum, újdonság, mint valami *épatant* különlegesség és szörnyűség — a *ville de luxe* érdekli, a mulató Párizs, a bohémtanyák világa, a szenzációk, a „diadalmas fiatalság és betemetetten vágyakozások városa". A város, amely „leggazdagabban, legbővebben nyújtja a minden képzelhető élvezés lehetőségeit, amely az egész világnak legszebb, legnagyobb szórakozó helye".[1]

„Fiatal, az élet teljességére vágyó, művelt lelkek Párizsba kívánkoznak a világ minden tájáról s aki már volt benne, mindig visszavágyik bele, mert a gyönyör, a szépség, az elragadtatás emlékeit hozta magával belőle. A városi élet, amely a modern ember szemében — minden időnkint fellobbanó bukolikus nosztalgia dacára — az elérhető életformák között a leggazdagabbnak tűnik fel, Párizsban kínálkozik legharmonikusabb teljességben és leggazdagabb változatosságban. Róma végeredményben mégis csak muzeális gazdagságával hat, London roppant arányaival és formidábilis anyagi bőségével, — Párizs az egész életével."[2]

Párizs éjjel egyike a legkedveltebb Párizs-ábrázolásoknak. A Quartier Latin Murger féle bohémvilága, a költőcsavargó romantikus alakja, a Montparnasse művészkocsmái, a Montmartre kabaréi: a Chat Noir, a Moulin Rouge, a Chabaret du Néant stb., amelyet felkeres minden párizsi benszülött is, de főleg minden idegen, sőt „senki sem olyan sűrűn, mint azok a fejedelmi személyiségek, fiatal király és hercegíiak, kik inkognito tartózkodnak a szajnaparti Bábelben".[5]

A századforduló „párizsi szülöttje", „a modern kriminalitás újdonsága": az apacs, szintén közfigyelmet keltő alakja újságjainknak. „Fiatal gonosztevő, ki nappal láthatatlan, este párosan kóborog, éjjel lop, rabol, gyilkol ... Sajátságos karakterisztikonja még az, hogy majdnem mindegyiknek van barátnője, kinek prostitúciójából él" így határozza meg szabatosan az apacs fogalmát Arányi Miksa.[4] Gyakoribb azonban — talán Molnár Ferenc Liliomjának hatása következtében — a hintáslegénynek, az apacsleánynak és apacsriúnak romantikusabb ábrázolása.

Kevésbbé romantikus, de nem kevésbbé figyelemreméltó Párizs-jelenség: a francia kispolgár. A józan ész, a bon sens főképviselője, aki azonban közismert takarékossága mellett is életművész, a maga módja szerint, Aki mindent a saját érdekeinek szolgálatába tud állítani, mindent felhasznál és kihasznál, de — a juste milieu elvéhez híven — utilitarizmusában sem túlzó. Aki távol minden sznobbizmustól, a konkrét értéket, a kézzel foghatót nem cseréli el fiktiv értékekért. Akiben ki van fejlődve „énen Jetének intenzivebb gondja, feltűnni vágyás helyett érvényesülési török-

[1] Schöpílin Aladár, A németek és a többi népek, Nyugat, 1915. 249. 1.
[2] ibid.
[3] Pesti Napló, 1905. júl. 15. sz.
[4] Arányi Miksa, Apacs és csavargó, Párisi levelek és tanulmányok, II. kötet, 36. 1.

vése” — amint azt Nagy Endre írja „Hogyan él Madame Blanc” című cikkében. És hozzáteszi, hogy „Madame Blanc nagyon csodálkozna, ha megtudná, hogy van egy ország, ahol az emberek a nyársonsült csirkét, őszi barackot, bordeauxi borocskát odaadják egy fiakkerért, amely egy óra hosszáig indokolatlan gyorsasággal viszi őket vissza oda, ahonnan elindultak ...”[1]

Ez a párizsi nép, „az élet művészetében való verseny győztese”[2] minden racionalizmusa ellenére, a reális, a való iránt kiíejlett érzéke mellett romantikus, ha szerelemről van szó (Claude úr és neje pl.)[3], heroikus és önfeláldozó, ha a körülmények úgy kívánják.

A párizsi árvízről írva lapjaink elismeréssel adóznak a francia közönség példás magatartásának a katasztrófa napjaiban. Ady Endre (Párizs szörnyű napjaiból)[4] az elragadtatás hangján ír a párizsi népről, mely „tragikai fenség”-gel adott példát a heroizmusból, komolyságból tiszteletre intő öntudatból, emberségességből... „Aki talán kezdett kijózanodni ebből a nagy, dicső és aljas Párizsból, most megint halálosan beleszeretett. Ez az Urbs mégis, ez az igazi város, csakugyan Párizsban vizsgázik állandóan az emberiség, hogy mennyit tanult.. Soha még szebb példáját az emberi heroizmusnak nem adta város, mint most ez az özönvíz-sújtotta Párizs . ., A modern Ninive népe odaállt az ár elé, ez a léha Párizs elhatározta, hogy leckét ad a komolyságból és emberi méltóságból a világnak.. ” A vagyonosabb osztály anyagi támogatásával, a szegény Párizs nótákkal, alkalmi versekkel, dalokkal tette elviselhetőbbé a nehéz helyzetet. Mert a *szegény Párizs* is *kifinomult.* A francia munkásosztály intelligenciája, a párizsi nép kulturáltsága közismert. „A párizsi nép már annyira telítve van kultúrával, hogy egyszerű elmondanivalója is egyenesen magas művészi formákban jelenik meg” olvassuk egy párizsi varrónő, Marguerite Andoux regényének bírálatában.[5]

Ez a francia polgár azonban a külföldi számára a maga valóságában és teljességében nagyon nehezen megközelíthető Párizs-darab. A háború utáni Párizs-regényeinkben oly sokat emlegetett idegen-gyűlöletről, a métèque megvetéséről a 900-as években még nem sok szó esik lapjainkban, a

[1] Nagy Endre, id. m. Az Est, 1913. máj. 6. sz.

[2] L. cikk a Vasárnapi Újságban, a szerző nevének kitüntetése nélkül A boulevardok élete, Vasárnapi Újság, 1900. 414. 1.

A cikk írója itten az élet művészete alatt egy kicsit a szakács-művészetet is érti.

„A déli étkezés ideális formáját ő alakította ki — írja a párizsi népről.— Az a kedves élveznitudó és akaró hangulat, amellyel a párizsi ember a dejeunerhez ül, az a szakértő megválogatása az ételnek és italnak, a tálalás és kiszolgálás oly finom és diszkrét formái sehol másutt fel nem találhatók.”

[3] Szomory Emil, id. m. Komédia, 3. 1.

[4] Pesti Napló, 1910. 29. sz.

[5] Fóti Lajos, Marie Claire, A Hét, 1911. márc. 5. sz. 160. 1.

franciák zárkózottságáról és megközelíthetetlenségéről ellenben már a század elején is sokat olvashatunk.[1]

Még általánosabb a panasz arról, hogy Párizs nem vesz tudomást rólunk: alig — vagy félreismert, homályba vesző nép vagyunk. Hiába alakulnak meg a francia-magyar kapcsolatok kibővítését célzó folyóiratok, revue-k, hiába képviselteti magát a magyarság már az 1900-as párizsi világkiállításon legjobb ereje és tudása szerint, íróink, festőink, szobrászaink jórésze hiába hoz haza kitüntetéseket, önállóságunk ezen elsőizben való bemutatkozása nem bizonyul elég eredményes erőpróbának. A Temps például budapesti előfizetőinek szánt lappéldányait „Budapest, Autriche" címezi továbbra is, hogy a Suarèsnek: Voici l'homme-jában a magyarokról írt kritikáját ne is említsük, amelyben „elvetemült, Európa legszemtelenebb nemzetének," „hit és zene nélküli németek"-nek, „művelt földre vetődött mongoloknak" nevez bennünket.[2] A méltatlankodás, elkeseredés, vagy csendes rezignáció hangjait váltja ki így sokszor Párizs, Európa fővárosa, a kis, európainak alig elismert nemzet fiaiból.[3]

[1] Ezt tárgyalja pl. Balkányi Kálmán, Clemenceau György c. cikke, Budapesti Szemle, 1908. okt. 382. sz. 29. 1.

„A magyar olvasó többnyire másodkézből, igaz — tömérdek francia kortörténeti adalékot vesz be — csakhogy ostyában. Az ostya hirlap vagy regény. De akár ez, akár az, teljesen elveszi az izét a többségen levő, a döntő szerepet játszó francia kis bourgeois lelkivilágának. Az előkelő Figaro, a Débats, sőt a száraz Temps is ezer kilométernyire vannak a nemzet zömének felfogásától. A Revue des deux Mondes jeles cikkei, a regényírók százа Bourgettől Willy-ig, egyik genialitással, másik csak routinenal, de mind az aristocratia, az értelmiség táplálói. Zolánál, Francénál, még inkább Maupassant egyes rajzaiban találunk kétségkívül kitűnő vonásokat a polgárságról, de ezek az írók modellül veszik a kispolgárt, tehát tudatosan dolgoznak. A szociológus hát, ha értékes is az ő adatuk, nem veszi annyi hasznukat, mint Clemenceaunak, aki nem bourgeoisieról, hanem a kis bourgeoisienak irt s mikor egy emberöltő alatt véghezvitt publicisztikai munkáját összegyűjti, tulajdonképen az olvasóját rámázza be a kötetbe."

[2] v. ö. Arányi Miksa, Anarchizmus az irodalomban, Párisi levelek és tanulmányok, I. kötet, 146. 1.

[3] Magyarország tulaj donképen a legutóbbi időkig ismeretlen marad a franciák előtt. A velünk foglalkozó francia\könyvek általában felületes tanulmányok.

„Tous les livres écrits jusqu'ici par des Français sur la Hongrie sont inspirés d'une connaissance très superficielle de la vie hongroise. Il n'en saurait d'ailleurs être autrement quand on songe que la 'plupart sont dus à des écrivains qui n'ont passé sur les bords du Danube que quelques semaines au plus. A quoi il faut ajouter que leur preparative antérieure ne les destinait guère à étudier les choses hongroises" — írja maga a francia Sauvageot, aki viszont a magyar nyelvnek és irodalomnak, a magyarországi viszonyoknak annál alaposabb ismerője. Sauvageot, A„ Découverte de la Hongrie, Paris, 1937.

Ma viszont már ott tartunk, hogy — híres francia írók, akadémiai tagok

A sokat emlegetett Kelet-Nyugat komplexumnak, de egyúttal a 910-es évek nyitottszemű Párizs-látásának közvetlen kifejezését találjuk Lengyel Gézánál: „Senki sehol olyan elevenen nem érez idegen kultúra-gócpontokat, mint mi: a fiatal Budapest, és a fiatal műveltségű Magyarország. Bizonyára mi egészen más Párizst látunk, mint az előttünk jártak". És a vidám és frivol színműirodalom, a képkiállítások legmerészebb színkísérletének Párizsa után most egy új architectura városát várja Lengyel Géza. Nem tulajdonít semmi „bűvös földöntúli erőt" Párizsnak, a szónak, a fogalomnak, a milliók, a milliárdok rejtelmes erejében bízik és a Szajna elöntötte várost látva, meg van győződve, hogy megint „valami kiválót, valami újat, valami pompást fog adni Párizs a világnak."[1]

S Párizs nagyszerűségével vagy egyszerűségével, részleteivel vagy teljes egészével előbb-utóbb mindenkit megbabonáz. A *közembert,* azért mert „közember, aki a tömegéletet éli, voltaképpen mások életét", aki „elszédülhet mikor látja, hogy mennyien vannak körötte a mások, hogy nyüzsögnek, tolongnak, ragyognak és riadoznak"[2] a *különembert,* az átlagon felül állót azért, mert finomab, érzékenyebb, műveltebb, tehát több eszközzel rendelkezik Párizs ezernyi szépségének felismeréséhez.

állítása szerint — „Párizsban köztudomású, hogy a magyar irodalom minden időkben mennyire magáévá tette a francia irodalom irányait," a francia olvasóközönség pedig „egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a külföld írói felé, akik között tekintélyes szerepet játszanak magyar írók is." L. A háború utáni francia irodalom címen Jacques de Lacretelle előadása a Belvárosi Színházban 1937. nov. 15-én.

[1] Lengyel Géza, Az új Párizs, A Hét, 1910. febr. 6.

[2] Gábor Andor, El Párizsból, A Hét. 1913. nov. 16. sz. 734. 1.

„Az emberiség jobbik felének állandó vágyakozását Párizs felé tudományos vizsgálat alá kéne venni... Kell lenni egy helynek, ami úgy él a képzeletünkben, mint a paradicsom s mert a paradicsom ma már nem él képzeletünkben sehogy sem, áthelyeztük a földre s Párizsban központosítjuk. De ez is olyan szerelem, amely csak addig él, mig kielégülést nem kap. Aki nem juthat el Párizsba, az meghal Párizsért és aki csak rövid ideig lehet ott, az élete végéig rajong Párizsért. De aki esztendőket töltött ott, az meggyőződhet, hogy Párizs nem a világ közepe, nem az aranyváros, nem a paradicsom … A közember, aki a tömegéletet éli, voltaképen a mások életét, elszédülhet mikor látja, hogy mennyien vannak körötte a mások, hogy nyüzsögnek, tolongnak, ragyognak és riadoznak. A különembernek kevés öröme telik ebben."

Mintegy válasz Gábor Andor cikkére Genthon Istvánnak Munkácsy Mihály párizsi tartózkodásáról írt kritikája: „Sok látnivaló várta, elsősorban a híres kiállítás, melyen a modern francia festészet színe-java mutatkozott be. Oly napok voltak, melyek sorsdöntők lehettek volna nemcsak Munkácsyra, hanem az egész magyar művészetre. Ott állott a forrásnál, érezhette a friss szellőt... Ha fiatalsága nem telt volna el oly kietlen környezetben, ha több alkalma lett volna kultúrájának szintjét emelni, Párizs többet mondhatott volna neki, mint amennyit mondott." Genthon István, Az új magyar festőművészet története, 117. 1.

PÁRIZS, AZ IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI KÖZPONT.

Az irodalom lánca a huszadik századig húzódik. Addig szabályszerűen függenek rajta a legkülönbözőbb gondolatok; itt azonban megszakad a lánc. A könyvet nem lehet többé természettudományilag elintézni. Az irodalom életében az iskolák kora lejárt — olvassuk mindenütt. A francia irodalomra vonatkozólag is elismeri ezt mind a magyar, mind a francia kritika.

Ha azonban a XX. századbeli francia irodalom nagyobb egyéniségei nem is szuverén tekintélyű tanítómesterek többé, maga Párizs továbbra is megőrzi szuverenitását. A kultúrmiliő, az a bizonyos, sokat emlegetett *speciális légkör* még a XX. század elején is különleges atmoszférát biztosít Párizs számára, sehol másutt el nem ért intenzitású irodalmi életet teremt.

A magyar sajtót is a francia irodalmi élet külső megnyilatkozási formái foglalkoztatják elsősorban, a művészi szempontok mellett — az irodalomnak gazdasági, társadalmi, kultúrpolitikai vonatkozásai is előtérbe kerülnek.

A különféle irodalmi pályaművek kitűzése, mely az írók ambícióját növeli, az irodalmi körkérdések divatja, az interviewk, viták, débat-k, conférance-ok rendezése, mely az irodalmi érdeklődést a közönség szélesebb rétegeiben is ébrentartja, megannyi sokatemlegetett, visszatérő téma lapjainkban.

François Gachot válasza Adorján Andor Párisi levelére, melyben a

[1] Adorján Andor, Párisi *levél,* Nyugat, 1926. jan. 16.

„A mi számunkra, otthon, azt hiszem szinte elképzelhetetlen, hogy a Goncourt-díj és a többi hasonló irodalmi kitüntetés dolga, milyen mértékben izgatja itt nem csupán az érdekelt írókat, a lehetséges és lehetetlen jelölteket, valószínű és a valószínűtlen nyerteseket, hanem az újságokat is, az újságírókat és — túlzás nélkül merem állítani — magát a nagyközönséget. Az egész kép leginkább egy derbyhez hasonlítható. Bár a díjak ... Ha a sovány díjak ellenére is ekkora most az

„boulevard szellem” ellen tiltakozik, általánosságban is vonatkozhat egy kicsit a XX. század eleji magyar sajtóra. „Az a mód, ahogy Adorján Andor egybegyűjti az irodalmi mendemondákat, pletykákat és legendákat — írja Gachot —, komolyan nyugtalaníthatja a francia irodalom, sőt röviden, az irodalom művelőjét. Ez az a bizonyos „boulevard-szellem”, amely Párizs jobbpartját már a háború előtt is a balpartra uszította, amikor a frivolitás harcra kelt az új irodalommal, az igazival, amely ma Európában a francia szellemet képviseli. Aki Adorján Andort olvassa, azt hihetné, hogy a francia irodalom nem más, mint pár irodalmi díj, mint kiadók versengése s hírnévre éhes íráskák cirkuszba való mutatványai; érthetetlen, hogy aki annyi éve él Párizsban, oly komolyan tudja venni, mindazt a blufföt, fantáziát és kétkedő iróniát, ami mondjuk, egy körkérdésben vagy egy tréfás írói „vallomásban” rejlik s ami a született franciának mintegy belső mentsvára, részben a pedantériával, részben a túlságos levetkőzéssel szemben.”[1]

Valóban újságíróink közül csak kevesen (csak a legkiválóbbak, mint Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Szabó Dezső, Ambrus Zoltán stb.) ismerik a legújabb francia irodalmat. Folyóirataink is legnagyobbrészt — az élő és aktív írókról jóformán tudomást sem véve — továbbra is a XIX. század és a klasszicizmus nagyjairól értekeznek.[2]

Minthogy azonban nálunk a század első évtizedében éppen az irodalom népszerűsítésének trükkjei voltak ismeretlenek s minthogy az intenzív irodalmi élethez oly szükséges *kedvező atmoszféra* teremtése, a publikum nevelése tűnt fel elsőrendű feladatnak — hazai szemszögből nézve a írancia példákat —, a csekélyebb értéket képviselő párizsi mintákon való felbuzdulás is hasznosabbnak tűnik fel, mint károsnak.

izgalom, ily vérmes és lihegő az érdeklődés, ez arra vall, hogy van még az egész mögött valamelyes eszményi tartalom és ez az eszményi tartalom talán a legvigasztalóbb az egész történtésben . . . Nem is kell, hogy úgynevezett irodalmilag képzett társaságba kerüljön az ember, snobbok és snobinettek közé, a mindennapi élet emberei között is erről hallani… A Goncourt-díj és a többi hasonló, mindenekelőtt a kereskedelmi sikert jelenti. A díj odaítélése körül, nem a salonok és nem is a boudoirok a döntők. Valami nagyon egészséges, demokratikus ellenőrzés alatt történik az egész és mégis menten mindentől, aminek köze lenne a snobhoz. Az élet találkozik itt a művészettel; alegelvontabb a legkonkrétebbel; a l'art pour l'art embere az utca népével; talán innen a Goncourt-díj nagy prestige-e . . . Femina, Vie Heureuse, Poésie, Annales és mennyi más díj még, a célja mindnek ugyanez: egy kis hűhót csapni egy név körül és a köztudat és híresség felé lendíteni valakit.”

[1] Gachot, François, Párisi levél,Nyugat, 1926. márc. 1. sz.

[2] Természetesen ezt is csak nagy általánosságban állapíthatjuk meg. A kor legtipikusabb, legmarkánsabb alakjáról, Anatole France-ról például jóformán naponta olvashatunk cikkeket.

Hogy egyes túlzásoktól eltekintve — a párizsi import szerencsés spirituális vérátömlesztésnek bizonyult, az legkézenfekvőbben az irodalom színpadi vonatkozásaiból tűnik ki.

Ha igaz, hogy az irodalmi alkotásnak, az intenzív irodalmi életnek egyik leglényegesebb kelléke, főfeltétele, hogy az írók érezzék, hogy meghallgatják őket, elsősorban igaz ez a színiirodalomra vonatkozólag. A színpadi szerzőknek életszükségletük, hogy termő talajon, kedvező atmoszférában alkossanak s nem légüres térben. Érezniök kell, hogy „társaslények", se nem vadak, se nem pedánsak, műveltek, jólneveltek, civilizáltak, akiknek múltjuk van, örökségük s ami ezzel együtt jár, vagyis derűs biztonságuk, fegyelmezett érzékenységük s az a jóleső tudatuk, hogy nem maguknak, nem a nyers tömegnek, nemcsak a messzi utókornak, hanem hozzájuk hasonló, tehát épp oly értelmes, finom és gyorseszű emberekhez szólnak, akiket lekötni, megnyerni, akiknek tetszeni óhajtanak."[1]

A francia drámaíróknak erre a *jóleső öntudatra* minden okuk megvolt. A Comédie Française, az Odeon, a Renaissance, a Gymnase, a Palais Royal, a Théâtre d'Art-nak, Antoine es Sarah Bernhard színházának szerzőit és színészeit a színházkultúra terén éppúgy vezetőszerepre predesztinálta a Corneille, Racine, Molière örökség, mint a művelt, kifinomult ízlésű párizsi színházlátogató publikum.[2]

A színészetben való kiválóságuk mélyebbrenyúló okait keresve pedig újra csak az *esprit social-lal* találkozunk. A beszéd, az élő szó szerelme, a komikum iránti érzék, a bon mot-kban való kifogyhatatlanság, a csattanóra, a pointra oly alkalmas francia nyelv, a retorika szenvedélye, a másokat kigúnyolni szeretés, a persiflage, megannyi tényező, ami a franciákat a világ első színműírójává avatja.

Színjátszási érzékük és képességük csak az olaszokéval hasonlítható össze. Sőt, a színlelés, a maszkahordozás a franciáknál nem csak képesség, de elsőrendű kötelesség is, amit a társasérintkezés megkíván.[3]

Ha a franciák szerzői és színészi hajlama és rátermettsége mellett, a színművészet virágzásának harmadik feltételére: a kedvező atmoszférára is gondolunk, Párizs hangadó szerepe a színházkultúra terén logikus következményeként tűnik fel előttünk.

[1] Gyergyai Albert, Mai francia dekameron, Előszó, 17.1.

a A XX. század elején Párizsban a színházbajáró közönség még quantitative is az első a világon. New-York és London nagyobb népessége ellenére a párizsi színházak részére biztosítja ezt a contingenst a világ minden részéből beözönlő és mulatni vágyó idegen, v. ö. Arányi Miksa: Francia színházak, szerzők és darabok, Párisi levelek és tanulmányok, kötet. 38.1.

[3] v. ö. Eckhardt Sándor, id. m.

„Chez les Francais c'est avant tout la vie de société qui impose ce rôle: celui qui ne peut pas feindre les grimaces conventionnelles est indigne de vivre dans la société."

A publicitás és közvetlenség elvéből természetszerűleg következik, hogy a párizsi színház, az újkori, modern francia színdarab volt az, ami újságíróink figyelmét is a legáltalánosabban felkeltette. De hozzájárul a párizsi színházak iránti nagyarányú érdeklődéshez egy pozitív és egy negatív irányú ok is: egy parallelizmus és egy különbözőség.

A XX. század eleje — mint nálunk — Párizsban is nyugtalanság és forrongás időszaka. És a színpad minden más orgánumnál jobban közvetíti ezt a nyugtalanságot. Nem a Hernani-féle harcok forrongása ez. Nem maga a darab, a dráma, az előadás vagy előadásmód idézi elő az ellentéteket — hanem az ellentétek, a nyugtalanító problémák s az általános nyugtalankodó közhangulat van a színpadra vetítve. Az 1900. és 1914. közötti évek Franciaországban is a „nervosité intellectuelle" évei.[1] A forrongás stádiumában levő irodalmunk a francia színiirodalomban, annak *nyugtalanságaiban* találja tehát a legmegnyugtatóbb hasonlóságokat.

Másrészt a már említett Kelet-Nyugat-probléma talán az irodalmi életnek ebben a megnyilatkozásában, a színházkultúra terén a legteljesebb, a leginkább szembetűnő. Itt találjuk a legnagyobb nívókülönbséget a magyar közönség és a párizsi publikum között.[2] A tömegeknél ter-

[1] v. ö. Berton, Claude, Le Théâtre, Vingt-cinq Ans de Littérature Française. De 1895 à 1920. Sous la direction de E. Montfort, 159 1.

„De 1900 à 1914, la France passe par une phase de nervosité intellectuelle extraordinaire. L'affaire Dreyfus a contraint les Français à renoncer au scepticisme endormeur. L'Exposition Universelle a soulevé un mascaret de cosmopolisme et la visible montée à côté de la France, d'une Allemagne incroyablement prospère et envahissante fait naître une sourde inquiétude."

[2] Még 1911-ben is nagyon lesújtó kritikát olvasunk Ambrus Zoltántól a magyar színházlátogató közönségre vonatkozólag.

A zsurnalisztika nagy érdeklődéssel kíséri ugyan a színházi eseményeket, de egyáltalán nem áll feladatának magaslatán — írja Ambrus. „A finom elmélkedések és érdekes egyéni impressziók művészi megírása csak nagyon kevésnek tulajdona". Hiányzik a színházi kritika legmagasabb rendű feladata: annak ellenőrzése, hogy a színházban milyen szellemi irányoknak hódolnak, szolgálatában állanak-e valamely szellemi evolúciónak, teljesítik-e nemesebb eszményi feladataikat, kiemelkednek pusztán a szórakozóhelyek sorából stb. ... És a közönség! Ambrus véleménye komolyan súlyos: „ Budapest színházainak közönsége ... a legléhább színházi közönség a világon, ha ugyan nem számítjuk színházi közönségnek azt a tömeget is, amely a chicagói „.zenetermekben" vagy az aranyásók csapszékeiben hallgatja vándor énekeseit..." Még kisebb hibája az erkölcstelen, a sexuális élet jelenségei iránt betegesen túlzott érdeklődés. Gyógyíhatatlan hibája, hogy „egyszersmind szív, kedély, lelki melegség nélkül való; komolyabb figyelmességre, egész gondolatsorok folyamatosságának követésére, lelki kitartásra képtelen . . ." És képtelen a szellemi fölemelkedésre, mert hiányzik belőle minden érzék a művészeti szép finomságaival szemben, erudíciója friss és felületes, álműveltség. Budapest parvenü város, hiányzik belőle a szellemi dolgokhoz való hozzászokottság ... S a sorokban ott lappang, kifejezetlenül, a gazdag,

mészetszerűleg lassabban megy végbe az asszimilálódás folyamata, mint az elasztikusabb elitnél. Nem véletlen tehát, hogy a színházon keresztül jutott el és volt hatással Párizs a szorosan vett magasabb irodalmi kultúrától távolabb eső, szélesebb műveltségi rétegekre s hogy a francia irodalmi életből legsűrűbben az ottani színházi élet kérdései foglalkoztatták lapjainkat.

Napilapjaink legnagyobb része már a múlt század végén közli a párizsi színházak műsorát, később fokozatosan kritizálja is az előadásokat vagy legalább is közvetíti a kritikát, majd francia mintákon felbuzdulva — Párizsban élő újságíróink, belekapcsolódnak a korszerű problémákba s a színházi eseményeket magasabb szempontból vizsgálva és bírálva tájékoztatják az aktuális kérdésekről a magyar közönséget.[1]

M. Donnay, H. Lavedan, H. Becque, P. Veber, O. Mirbeau, P. Hervieu, E. Fabre, H. Bernstein, J. Richepin, G. de Porto-Riche, E. Brieux, Fiers et Caillavet, Halévy et Meilhac, G. Feydeau, A. Capus, G. Courteline, M. Maeterlinck, végül — és elsősorban pedig Edmond Rostand darabjai, egy-egy párizsi bemutató előadás sikere vagy bukása visszhangot kelt a mi újságjainkban, a mi közönségünk körében is. A *parisianisme,* a modern házasság, a válás, az *union libre* problémáiról éppúgy értesülve vagyunk, mint a francia kormányzat, az akadémikusok, tisztviselők fonákságairól, ferdeségeiről, hibáiról, bűneiről és a századforduló Franciaországban oly aktuális kérdésekről: a klerikalizmusról és az antiszemitzmusról.

Nem a naturalizmus, szimbolizmus, realizmus, klasszicizmus vagy romanticizmus a nagy kérdések többé. Mint az irodalmi élet többi változatában (költészet, regényírás) a színiirodalomban is a XX. századdal megszűnnek az iskolák. A szerzők nem ragaszkodnak meghatározott és körülhatárolt irányokhoz,[2] a daraboknak tárgymegválasztására vonatkozóan általános felfogás, hogy minden téma jó: „... minden író maga részére csak saját egyéniségéből és tehetségéből folyó szabályokat fogadhat el, melye-

hosszú múltú, művészi tradíciójú Párizs. Ambrus Zoltán, A színházak és a közönség, Magyar Figyelő, 1911. I. 89—92. 1.

[1] Ambrus Zoltán írói egyénisége a legeklatánsabb példája a francia tájékozódás és a párizsi nevelés hatásának. Messze kimagaslik századeleji színkritikusaink között. Példát mutat, tovább nevel, a francia iskola eredményeit nemcsak magáévá teszi, hanem direkt és indirekt módon közvetíti is.

[2] Berton, Claude, id. m. 159.1.

„. . . ces auteurs ne se rattachent à aucune école. Ils les côtoient toutes. Leur independence et la variété de leurs oeuvres ont accutumé le public á de l'éclectisme ... Il n'y a pas d'école dominante, mais une foisonnante variété de tendances, de formes et d'aspirations artistiques. En art comme en politique,les extrêmes se dressent face à face: les néo-classiques répondent aux symbolistes, les néo-catholiques aux nietzschéens, les monarchistes aux anarchistes. On épuise les systèmes."

ket vérmérséklete, tapasztalata és elért sikerei módosíthatnak ugyan, de a választandó tárgyra nézve általános szabályok, ha ugyan ilyenek léteznek, fel nem állíthatók."[1]

A színháznak kultúr-, pedagógiai, társadalompolitikai és üzleti szempontjairól, gazdasági vonatkozásairól olvasunk sokat lapjainkban. Arról, hogy helyes-e vagy helytelen például politikát belevinni a színházba és zsidóbarátokra meg antiszemitákra felosztani a hallgatóságot,[2] hogy üdvös és tanácsos-e a cenzúrát életbeléptetni „a könnyű és sikamlós helyzeteket megengedő műfajok" túltengése ellen,[3] a szerzők érvényesülésének lehetőségeiről stb.[4]

A legnagyobb érdeklődést azonban, a csodálat vagy elismerés hangját, leggyakrabban az előadások módja, rendezése, finomsága, egy-egy párizsi première láza, maga az izzó, túlfűtött színházi *atmoszféra* váltja ki. „... a földi hiábavalóságok közt a leghiábavalóbb, a legcéltalanabb és talán a legszebb: egy forró párizsi színpadi siker. Az a város, amelynek min-

[1] Arányi Miksa, L'escalade, Párisi levelek és tanulmányok, I. kötet, 94. l.

[2] v. ö. Arányi Miksa, Két nagy première, id. m. I. kötet, 1.1.

[3] v. ö. Arányi Miksa, Erkölcstelenség a színpadon, id. m. I. kötet, 125. L

[4] v. ö. Arányi Miksa, A modern színiirodalom, id. m. I. kötet, 189. 1_____ Capus Alfréd a modern társadalmat jellemezni akarván, azt fényképezőkészülék előtt álló nyugtalan személlyel hasonlította össze, mely abban a pillanatban, mikor fényképezni akarjuk, hirtelen mozgással megzavarja a kép hű felvételét. Könnyű volt Dumas-nak, Augier-nek, Sardou-nak a nyárspolgár, a katona, az arisztokrata, a pénzember, a nagyvilági hölgy vagy a munkásnő általános jellemvonásait bemutatni. Ma a társadalom nyugtalan egyéneivel, ideges exisztenciáival, váratlan eseményeivel folyton új alakokat teremt és ugyanazon társadalmi osztályhoz tartozó egyének között is bizonyos szakadás áll be aszerint, hogy: az egyik klerikális, a másik szabadkőműves, ez fanatikus és vallásos, amaz közönyös . .. A közönség elvesztette érdeklődését minden iránt, ami nem korához tartozik A melodráma és a bohózat kiment a divatból. A határvonal az egyes műfajok közt szintén megszűnt... Egy sajátságos irodalmi tünet: a napisajtó óriási terjedésénél és fontosságánál fogva naponként részletes híreket közöl a színházakról, új és kipróbált szerzők darabjairól, irodalmi sikereiről. A tanult és tehetséges fiatalember látva, egyrészt az útjába gördülő nagy nehézségeket, melyekkel pályáján naponként találkozik és másrészt az irodalmi téren némelyek által elért sikereket, sokszor meggondolatlanul otthagyja kenyérkereső pályáját azért, hogy ezentúl az irodalomnak szentelje életét. Azelőtt a hírlapirodalom volt az, mely a bizonyos tehetséggel megáldott elégedetlen elemeket befogadta, de újabb időben a hírlapírás a lapokba befektetett nagy tőkéjénél, naponként emelkedő nagy fontosságánál és befolyásánál fogva ép oly tanulságot, előkészületet és gyakorlatot igényel, mint bármely speciális előtanulmányt követelő foglalkozás, mely azonkívül szintén már a túltömöttség modern betegségében is szenved. Ezért a tanult és művelt fiatalság legnagyobb vágya és ambíciója a színház felé fordul."

den idegszála a pillanat sikerének látszik élni — és ezek a pillanatnyi sikerek csak a századok folyamán rakódnak le irodalomtörténetté —, az a város, amely szaharai szomjúságot érez a pénz iránt, voltaképen egy színpadi sikerben tombolja ki leginkább őrületét" — írja Színi Gyula.[1]

És sikert, színpadi hatást, kifogástalan előadásokat, finomságot, modernséget, szellemességet tanulni Párizsba mennek színészeink, színésznőink, rendezőink, színigazgatóink.

Forma dat esse rei. Franciaországban — Seribe, Sardou, Augier óta — nem annyira a tartalmon, mint inkább a színpad hatásainak tökélyre vitt ismeretén, a formán van a hangsúly; illetőleg elv az, hogy a forma adja meg a lényeget.

A századeleji magyar kritika azonban nem igyekszik magáévá tenni ezt az elvet és eleinte nem akarja észrevenni, hogy a magyar drámaírás [a francia mintáktól több hasznosat és jót tanulhat el, mint rosszat. Hogy nekünk abban az időben éppen arra van szükségünk, hogy a külső, mesterségbeli fogásokat lessük el, a technikai tudást tökéletesítsük, franciás könnyedséget vigyünk bele mondanivalóink előadásába. Problémákban, nagy témákban és gondolatokban soha sem voltunk szegények. Csak csiszolásra, a közlési mód ügyesebbé tételére volt még szükség és ezt éppen a párizsi ízlés és színpadismeret volt hivatva kinevelni.

Színházainkban, különösen a Nemzeti Színházban és a — mintegy a francia színdarab és játékstílus népszerűsítésére létesült — Vígszínházban egyre sűrűbben előadásra került francia színdarabok rendszerint nagy publikum- és kasszasikerrel járnak, mégis a kritikák nem feltétlen hódoló írások, sőt nagy részükben távol állnak a hízelgéstől. A legszigorúbbak szerint: az a modern francia vígjáték, melyet nálunk kultiválnak, nem is számíthat irodalmi megítélésre, csupán nemzetközi szórakoztató cikk, mely beéri azzal, hogy egy-két órára elszórakoztatja a közönséget. Az ilyen darab nem más, mint bizonyos „jól bevált recept szerinti összekotyvasztása néhány többé-kevésbbé elmés színpadi ötletnek."

Túlzottnak és romlottnak találják a pikantériára való törekvést, az örökös szerelmi háromszöget, a prostitúció-témát, a vallás és hagyomány kipellengérezését és a szerzőknek azt az *immorális,* leplezetlen igyekezetét, mellyel mentegetik és megértik hőseik és hősnőik botlásait és erkölcstelenségeit, hogy végül a publikum nem jogos bűnhődőket, hanem a sorstól üldözött mártírokat lát bennük." Sokalják a sikamlóságot és az „idegbeteg, romlottlelkű alakok" tömegét, a rút szépségének dicsőítését.[2]

Ez az álláspont azonban — ha némileg jogosult volt is — mégis túlzott és egyoldalú. Jobban megközelítették a teljes igazságot a századeleji

[1] Szini Gyula, Henri Bataille, Nyugat, 1922.1. kötet, 424.1.

[2] Henri Lavedan Szecessziójának (Nouveau jeu) előadása után a követ-

francia színdarab körül azok a kritikák, amelyek kielemezték a párizsi színháznak — az előbbiekben már említett — *lényegét* (dialógus, dialektika, pompás színpadi fogások kihasználása, kiélezett helyzetek, rendkívüli, sokszor kivételes esetek, váratlan meglepetések, szellemes fordulatok, hullámzó Ura, bravúros komponálás stb.) a darabot illetőleg s a párizsi színházak *hamisíthatatlan levegőjét,* mint az előadások sikerének elengedethetetlen kellékét, legfontosabb biztosítékát. A tárgyilagosabb kritika nem is a színház-Párizs ellen emel szót, hanem éppen a *meghamisítás* ellen. Tudja erről a Párizs-darabról, hogy nem *importcikk* vagy csak nagyon nehezen *importálható.* A *kedvező atmoszféra* teremtése a legnehezebb feladat, színészeink, de különösen közönségünk *nevelődése* csak lassan végbemenő folyamat.

Henri Lavedan Szecessziójának budapesti előadásával kapcsolatban olvasuk a következő kritikát:

„A publikum itt azt hitte, hogy ebben a darabban meglátta a legmodernebb Párizst, holott ezt a darabot ott is frivolnak tartották, amely publikumot csak a cocotteok világából és abból az internationális, statistice 100.000 emberből álló tömegből vonzott, amely folyton megújulva a boulevardokon hullámzik, amely blazírtan, félvállról nézi végig az előadást és ugyancsak nem ártanak már neki a darabban látott erkölcsök. A kétmillió lakossal bíró Párizsban, 30 színház közül egyikben-másikban lehet ilyen színmüveket előadni, van rá publikum, de nálunk egy elitszínházban előadva, határozottan rontó hatású; erős oldalunk különben is a külf öldieskedés, *hamar megvalósítjuk a műveltség kinövéseit,* anélkül, hogy mellette az igazi műveltség áldásait élveznők... Nagy tévedés volna az ilyen művekből megítélni Párizs erkölcseit... A francia nyelv maga is alkalmasabb kényes motívumok kezelésére és az *ö végtelen Ízlésük az előadásban, mozgásban, ruházatán, interieurök elrendezésében oly nagyszerű esztétikai élvezetet nyújt, hogy feledteti a tartalom bántó részeit.* A francia azt tartja, hogy kellő formában mindent el lehet mondani. A egész előadás elrendezésében (Párizsban: Théâtre de Variétés) valami olyan *pogány imádata a szépnek*

kező kritikát olvassuk például az 1900. jan. 5-i Pesti Naplóban: „Különös egy népség s nekünk, kik még nem jutottunk el odáig és a legrosszabb esetben is csak a jövő figuráit láthatjuk bennük, majdnem úgy tetszik, mintha egytől-egyig hidegvízgyógyintézetben volna helyük. Ámde Lavedan arról biztosít minket, hogy nincs Parisban elég hideg víz, mennyi e nagyváros idegbetegeinek elkelne, nincs annyi ostor, mely ezeket a csenevész testű, 'romlott lelkű, galvanizált érzésű és rothadó ízlésű kórházi alakokat a fizikai fájdalom révén emberi voltuk tudatára ébreszthetné — s mi kénytelen-kelletlen elhisszük neki, hogy élet az, amit rajzol, nem pedig pusztán csak betegség … A mi színészeink sokkal becsületesebb emberek, semhogy e perverz hangulatok, melyeket Lavedan mesterileg rajzolt, egészen ínyükre lehetnének."

a morál fölött jutott kifejezésre, ami e mű iránt szimpátiát keltett és a józlésű embereket is kibékítette. Nálunk sajnos, csak a karakterek léhaságát, erkölcstelenségét láttuk és megbotránkoztunk."[1]

Szini Gyula Párizsi színházak című cikkében szintén a francia nyelvre hivatkozik, mint a párizsi színdarabok legjelentősebb elemére: „ ... Meg kell adni a párizsi szerzőknek — olvassuk —, hogy azt a semmit, amit produkálnak, csodálatos művészettel teszik. Ebben a tekintetben példa nélkül vannak a világon és igazán csak akkor lehet megérteni őket, amikor egy párizsi színházi est levegőjében látjuk őket. Szinte azt mondhatnám, hogy szövegkönyveket írnak, amelyekhez párizsi muzsika kell. Még a legjobb fordításban is elvesztik színpadi értékük felét, a másik fele a külföldi előadásban vész el; ami megmarad, az vajmi kevés... Ami ezekben a mondain darabokban egészen párizsi és át nem ültethető, az főként két forrásból ered. Az egyik a nyelv, a másik a művészi múlt. A nyelv... olyan elfinomodás és gazdagság a vége, amely már a legfurcsább eredményekre visz. Filológusaik közt és íróik közt örökös a vita. De a francia nyelvvel a színpadon épp a gazdagság miatt mindig természetesen lehet beszélni, még akkor is, mikor más ápolatlanabb nyelvben a színpadi beszéd mesterkéltté finomodik. Az irodalmi nyelvnek ugyanis volt elég ideje rá, hogy átmenjen a mindennapi életbe... Talán még jelentősebb dolog ennél a francia színpad múltja... Nagyon jól tudják, hogy nem lehet minden szezon kínjában mestermúvet alkotni, törekvésük tehát arra irányul, hogy legalább a komponálásban ne legyenek dilettánsok... Ezért van, hogy amikor komoly művészek tanulni akarnak, csakis a franciákhoz fordulnak... A színház mindennapi életét sehol sem szolgálják olyan pompásan, mint Párizsban."[2]

De a francia daraboknak téma-egyoldalúsága, az erotikum kizárólagosságának vádja is túlzott. Nem felel meg a valóságnak, hogy a francia szerzők műveinek középpontjában csak ritkán áll valamely nagy eszme, filozófiai vagy társadalmi gondolat s hogy még a moralizáló hősök is „a lelkület harcában csak első vérre mennek."[3]

Curel, Becque írói értéke például egészen nagy koncepciókban mutatkozik meg; a modern magyar drámairodalomra oly nagy hatással bíró Dumas fils még tézises darabokat ír s ezekben a családi élet tisztaságát akarja szolgálni (Paul Hervieu is a család és a gyermek védelmezője a bűnnel és a házasságtöréssel szemben) s azóta is — a kurtizán és a törvénytelen vagy házasságtörő szerelem dicsőítése mellett — a polgári erétisztelete, az érdekházasság ostorozása, a válás és a természetes gyermek problémája, a bírói függetlenség kérdése, a fényűzés rontó befolyása, a sírna felszín alatt lappangó nagy szociális ellentétek, a materializmus és

[1] Kunfy Lajos, Szecesszió, Pesti Napló, 1900. jan. 10. sz.

[2] Szini Gyula, Párizsi színházak, Pesti Napló, 1905. nov. 12. sz.

[3] L. Henri Bataille címen cikk a Pesti Napló, 1905. márc. 31. számában a szerző nevének kitüntetése nélkül.

spiritualizmus harca — mind tématárházul szolgálnak a párizsi szerzőknek. Ezekkel a kérdésekkel magyar alapon, hazai szemszögből a magyar drámaírás is kezdett foglalkozni s így a francia minták nyomán témákkal is bővült, érdeklődésben is általánosult.

Elfogultság nélkül állapíthatjuk meg tehát, hogy Párizs szerepe jelentős szerep volt a magyar színpad és drámaírás mai, európai hírű és nívójú formájának kialakításában.

A francia irodalom színházi vonatkozásaival bővebben kellett foglalkoznunk, mert a francia színirodalom és a párizsi színház — tehát Párizs — egymástól szinte elválaszthatatlan fogalmak s minthogy a párizsi életnek minden mozzanatát kerestük a magyar sajtónak vetítésében, Párizs minden hangjának magyar visszhangját.

A regényirodalom, költészet vagy tudományos irodalom kérdései és problémái, csupán irodalmi természetű hatások kutatása, már nem tartozik tulajdonképeni témánk körébe.

Nem mellőzhetjük azonban a századeleji magyar sajtónak oly jelentős részét kitevő művész-párizsi tudósításokat, kritikákat, ismertetéseket. A francia képzőművészet és Párizs a legszorosabb összefüggésben van egymással; a francia festészet vezetőszerepének conditio sine qua non-ja a párizsi művészélet. A magyar sajtó XX. századeleji fokozottabb párizsi orientálódásának egyik okát is éppen a művész-Párizs szolgáltatja. A 900-as években képzőművészeink figyelme egyetemesebben terelődik a francia fővárosra és Párizs szerepe — Bécs és München után — végre jelentőssé válik a magyar művészet fejlődéstörténetében is.[1] Több riport, kritika, vitaalkalom és lehetőség reményében egyrészt, másrészt, mert felismerik, hogy a modern festészet kérdései, problémái nagyon divatos és *up to date* kérdések, újságíróink is többen és többet időznek Párizsban.

Hogy mit jelentett ez a fokozottabb Párizs felé fordulás, az első '.forráshoz való közeljutás művészettörténeti szempontból, azt mások vannak hivatva eldönteni. Túlzás nélkül állapíthatjuk meg azonban, hogy sajtónknak a francia művészettel és a művész-Párizzsal foglalkozó része kulturális szempontból szinte felbecsülhetetlen hatású és jelentőségű.[2]

[1] v. ö. Genthon István, Az új magyar festőművészet története, Budapest, 1935.

[2] Genthon István idézett munkájában a magyarországi művészéletnek 1900-1914. közötti időszakáról írva — a művészeteknek a közönség szélesebb rétegeiben való hirtelen elterjedésével, fellendülésével kapcsolatban — többek között ugyancsak rámutat a hazai zsidóság szerepére. „A milléniumi évek után művészetünkkülső állapota nagy átalakuláson ment keresztül, éppúgy, mint hordozója, a társadalom. A főváros és a vidék rendkívüli méretű fejlődésével együtt izmosodott a művészet is. A népesség szaporodott és gazdagodott, egyre több módja nyílt művészetpártolásra. A műveltségnek különösen a középosztály köreiben való terjedése mecénásokat termett. A kereskedő és szabad értelmiségi pályán elhelyezkedő, gazdagodó réteg, elsősorban a hazai zsidóság szívesen vásárolt képe-

Justh Zsigmond, Munkácsy Mihály óta a francia művészélet, a párizsi szalonok világa nem ismeretlen fogalom Magyarországon; kiállítások, tárlatok, folyóiratoki ismertetik meg a magyar publikumot a legkiválóbb francia mesterek alkotásaival, mégis a legfrissebb és legégetőbb problémák, konkrét események kapcsán felmerült aktuális kérdések, az egész lüktető, intenzív párizsi művészélet a sajtó útján kerül a magyar kultúrélet vérkeringésébe.

A festő vagy író, aki Párizsban tanulta művelni vagy ismerni a művészetet párizsivá válik maga is.

„Attól a társadalomtól, amely megalkotott és amelytől a széplátásunk módját is eltanultuk, a távolság nem menthet meg többé — a pápua-maláji természetcsodákat is csak párizsi szemmel fogja látni és a mikrokozmosban ott a makrokozmos, magával vitte Párizst Tahitiba is minden iskolájával és műremekével, templomával és hivatalával, festőjével és börzianerével, apache-ával és viveur-jével, újságával és kritikusával, képet vásárló vagyonával és képet nem értő piszkos nyomorával együtt."2

S a sok szubjektív kritika, lirai emlékezés éppúgy, mint a szakszerű kritikák és szakértő kritikusok Magyarországba is elhozzák a párizsi szalonok és galériák verniszázsainak lázát, a Montparnasse cafée-inak művész-vitáit, tárlatok és kiállítások fényét és levegőjét.

A Hét Jean Preux álnéven iró munkatársa a franciák művészeti hegemóniáját a francia szellemnek a művészi gondolkodással való rokonságával magyarázza.

„A XIX. század folyama alatt az egész világ a francia művészethez árt iskolába. A császár uralkodásának fantasztikus lendülete, majd a bourgeoisie rövidéletű nyugodtsága és ezután a felvilágosultság nagyszerű rohama. Ez a század a francia lélekben fogamzott s francia köntösben járt. A század akarásainak teljes egésze pregnáns kifejezést nyert a művészetben ... *Biztosítja a francia szellemnek a művészi gondolkodással való rokonságát a szoros és állandó kapcsolat,* amely az élet változó esélyeinek azonnal művészi kifejezést tudott adni. Napoleon császársága, a forradalom puritánságának és az újdonsült udvar áhított előkelőségének sajátos vegyüléke csak úgy kifejezésre talált Ingres művészetében, mint Lajos

ket s újdonság[1] iránti fogékonyságával lehetővé tette az új művészet kezdeti, jlegnebezebb perceinek anyagi létfeltételét." (213. 1.)

[1] A „Művészet", Műcsarnok",Műterem", Művészvilág" stb. 1904-től kezdve a Térey Gábor szerkesztésében illusztrációkkal megjelenő „Modern Festők" havonkint megjelenő füzete révén a magyar közönség szélesebb rétegei is megismerkednek Monet, Manet. Degas, Pissaro, Renoir, A. Roll, Fantin-Latour, Ménard, Cézanne, Bastien-Lepage, Lomont, Lunois, L. Breslau, Harpiggnies, Cottet, Chaplin műveivel, — Paul Vitry, Gustave Kahn, Auguste Marguillier, Léonce Bénédite, Camille Mauclair műkritikával.

[2] Bresztovszky Ernő, Művésznyomor és művészgőg, Nyugat, 1908.

Fülöp bourgeois kormányzata Daumier köznapi humorában. És a Sturm és Drang, amely a 48-as forradalmakat létrehozta, megtalálja alapját Delacroix fékevesztett romanticizmusában nem kevésbé, mint az új szellem természettudományos jellege a naturalizmusban."[1]

S bár a cikk írója szerint „a francia szellem dicsérete Magyarországon ma már bizonyos banális hangzatot kapott...", „mert lelkesedni, rajongani, nyiladozó szívvel mámorba esni csak a francia szellemért és által lehet s a gloire nem fantom, a legteljesebb valóság, amelynek csodálásához nem elég a két szemünk",ő maga is újra csak arra int, hogy tiszteljük Párizst, a művészetnek ezt a melegágyát, amelyben állandóan frissen nőnek fel a szépségnek új, meg új virágai.[2]

[1] Jean Preux, Vive la France! A Hét, 1913. szept. 21. sz.

[2] Kivételt tesz azonban, illetve a többi művészeti ágtól eltérő fejlődést észlel a francia iparművészet történetében.

„Az egész világ iparművészete egészen a múlt század elejéig állott francia befolyás alatt. Ezt a technikai és művészi szellem tekintetében egyaránt csodálatos művészetet a francia királyok pompája, a fokozott udvari élet teremtette meg. Franciaország művészetének a Lajosok adtak [formát, a szó szoros értelmében királyi dolog volt s a hegemóniája és nagyszerűsége éppen addig tartott, amíg a királyok, illetve egyetlen utódjuk: a császár. A burzsoázia nem tudta pótolni a a királyi szellem hanyatlását s a múlt század iparművészete nem tudott hozzásimulni a polgári kormányformához és a demokrácia szelleméhez. Az ancien regime formái tovább éltek a demokrata világban is." Jean Preux, A revanche, A Hét? 1913. aug. 31. sz.

A NYUGAT ÉS A NYUGATOSOK PÁRIZSA.

„ Valahányszor új nemzedék jelenik meg az élet színpadán, úgy látszik, hogy a világ szimfóniájának új ütembe kell átcsapnia. Álmok, remények, csatatervek, felfedezések révületei, magasbatörések, viadalrahívások, kevélységek — és egy újság”.

G. Papini

Az életjelenségek lassú, észrevétlenül fejlődő folyamatoknak fokozatosan alakuló eredményei. Minden kikapható tény, vagy jelenség csak[1] okok hosszú sorozatának szerves része, minden időben keresztmetszetként jelentkező adottságnak megvan a maga hosszmetszeti, kiváltó, előző lépcsőfoka, logikus, halványabb, kevésbbé tudatos első formája, kísérlete.

Az állandóan változó és alakuló Párizs-szemlélet is így fejlődött fokozatosan a magyar kultúra szerves részévé. AXX. század elején a liberté szimbóluma, a gloire, a fény városa, ville lumière, a ville de luxe, a magyar költő, író, művész számára maga a teljesülés lett. Az a bizonyos forrás, mely „szakadatlanul ömleszti magából a szenzációk, megkezdések, új eredmények tápláló, termékenyítő nedvét. Ahová vágyik a művész fiatalon, mikor még eltitkolva, vagy bevallottan átfűti teremtő kedvét a reménység” ... és ahová vágyik később is, „amikor már letett arról, hogy fogatai, livrés inasai legyenek és hogy palotájában estélyeket adjon nagykövetekkel és akadémikusokkal stb., amikor idehaza emelkedik kisebb-, nagyobb lendüléssel és frissíteni, erősíteni akarja mindazt, ami megkopott elernyedt az otthonvaló küszködés közepette”.[2]

[1] Papini, Giovanni, Élő Halott, 81. 1.

[á] Rippl-Rónai J. emlékezései, Nyugat, 1911. aug. 1. sz.

Régi vár, melyről dicsvágyó serdülőben álmok kelnek,
tündérváros, melyről tágult szemmel hall mesét a gyermek."[1]

Sőt több lett, mint város, vagy valami elképzelt földi paradicsom, amely felé öt világrész álmai szállnak; mindezeken felül Párizs most valami különleges szubjektív értéket is képviselt. Speciális légkör, Ariadne-fonál lett, melyen az iró, a művész, a költő visszatalál önmagához.

A világnézeteken, elméleteken, különféle irodalmi-izmusokon tul (romanticizmus, parnasszizmus, szimbolizmus, naturalizmus, futurizmus, dinamizmus, naturizmus, paroxiznms, stb.), a francia irodalmi múlt és a párizsi kultúrmüiliő bámulatán kívül, talán a szabadság-szimbólum volt az, ami a magyar iró és publikum általános érdeklődését és hódolatát állandóan kiváltotta. Természetesen nem politikai, nemcsak politikai szabadságról, nem is csupán világnézetiről, vagy erkölcsiről, hanem mindezeken túl arról a szabadságról van szó, amely a művészi életnek, a műalkotásnak főfeltétele s amely a francia iró természetes életeleme. „Ezért az a szárnyalás a valóság, a műfajok, a morál, a logika szabványai és babonái felett, ezért az a nyílt tekintet, amely nem fél se földi, se a föld feletti tilalomfáktól, s ezért az az optimizmus, a francia temperamentumnak derűje, amely e rossz világban is hatékony vigasztalónak marad. Mint gyermek a földgömbre, úgy bámulunk az ő glóbuszukra, az itthonülők féltékeny és szorongó csodálatával, a félelmetlen hajósok, a merész felfedezők iránt."[2]

1908-ban a magyar „félelmetlen hajósok és merész felfedezők" a „Nyugat"-ban tömörültek, hogy a szépirodalmat elmozdítsák korhadó pilléreitől, hogy a stagnálásból továbbhaladást akarjanak az európai és a magyar szellem intenzívebb összekapcsolásával.

A Nyugat első éveiben a magyar fiatalság ügye volt. Ügye annak az írógárdának, amelynek nem volt talentumához mért közönsége, mert éppen a fejlődés kritikus éveiben veszélyeztette azt az ellenszegülő közhangulat. Ezt a hangulatot kellett megváltoztatni és a Nyugat azt tűzte ki egyik programmpontjául. Hasábjain szóhoz jutott a magyar irodalom csaknem minden későbbi jelentékeny alakja. Minden új és értékesnek ítélt hangnak tért adott és a legkülönbözőbb irodalmi stílusok és írói egyéniségek egyesütek a Nyugatban. Ignotus a Nyugat első főszerkesztője nem túloz, amikor a Nyugat egyik matinéját a következő bevezető szavakkal nyitja meg: „Az öt év: halk kezdeteivel, zajos és fényes győzelmével: állandó bevezetés majd mindenhez, ami ma nálunk irodalom, mivel alig van számbavehető újabb magyar termék, ami kézen-közön össze ne függne a mi mozgalmunkkal".[3]

[1] Babits Mihály, Párizs, Levelek Iris koszorújából, Budapest, 1922.
[2] Gyergyai Albert, Mai francia dekameron, Előszó, 19. 1.
[3] Ignotus, Magyarság és irodalom címen elmondott beszédéből, a Nyugatnak 1913. márciusában rendezett matinéján a Nemzeti Színházban.

A Nyugat jelentette a progresszivitást, az európai kultúrhangulatot. Elve volt a liberalizmus irodalmi fogalmazása: a teljes művészi szabadság.

Párizs pedig, a szabadság Mekkája valóságos zarándokhellyé vált a nyugatisták számára.

„Párizs dicsőség, harc és szerelem
Lázát hordta mindnyájunk ifjúsága."[1]

Itt készültek ïel a kombattáns, új, modern magyar irodalom harcosai

„Otthon a csöndes, piszkos erjedés
Utálatos halál ideje tartott,
Mikor Párizsban kék magyar acél
Masszájából formálódtak a kardok."[2]

Párizs avatta fel költővé, művésszé, íróvá, egész emberré a tehetségeket.

*

A Nyugat megindulásakor Ady Endre neve volt a zászlón a legmarkánsabb szimbólum, a Nyugat legfőbb vonzóereje és a Nyugat elleni támadások célpontja.

Minket különösen azért érdekel Ady és a Nyugat nehéz, hosszú harca, mert Ady szemében is a Nyugat szimbóluma Párizs, az „ezerszerű élet", a „lángoló gyönyör", a „gigászi munka". „Első párizsi utazása élete döntő eseményeinek egyike. A világváros roppant méretei, melyekbe egyenesen Nagyváradról, Budapest megkerülésével belekerült, ragyogó kultúrája, luxusa, szabadsága, dús lehetőségei az életnek, amelyeket nyújt, egészen felforgatták a fiatal költő fantáziáját, eltöltötték őt az élet korlátlan kiélésének heves vágyával, az otthoni szűkös és kicsinyes viszonyok miatti elégedettlenséggel. Mélyen átérezte a szegény kis nemzet fiának sorsát a világ nagy nemzetei közt, az elmaradt kultúrából jött magyar ember fájdalmát a hatalmasan előre rohanó francia kultúra láttára, a szegénységgel küzdő fiatalember mohó életszomját a világ fényűzésének székvárosában."[3]

Benedek Marcellhez hasonlóan nagyon sokan foglalkoztak Ady Párizs-vonatkozásaival, helyesen, vagy helytelenül interpretálva, kutatva és magyarázva Ady Párizsban töltött éveinek fontosságát.[4] Ezekre most mind kitérni nem tartozik szorosan feladatunk körébe.

[1] Ady Endre, Margita élni akar, Összes versei, 263. I.

[2] ibid.

[3] Benedek Marcell, Ady, Irodalmi lexikon, 7. 1.

[4] Szerb Antal például Irodalomtörténetében Párizs szerepét a következőképp interpretálja: „megfogta az a nehezen kifejezhető valami... ami a nem-latint mindig magával ragadja, ha a latin világgal először találkozik: az élet meghatározhatatlan könnyebbsége, édessége, szabadsága, a douce France levegője. Talán Baudelaire és Verlaine is hozzájárultak, de még sokkal inkább a párizsi utcák élete, a tavaszi Luxemburg-kert inspirációja, a párizsi nők.

Nem akarjuk idézni — ez egyébként fölösleges is volna — azt a sok levelet, cikket, karcolatot sem, amit Ady Párizsból és Párizsról küldött a Figyelőnek, Életnek, Jövendőnek, Szilágynak, Budapesti Naplónak, Pesti Naplónak, Hétnek, Vasárnapi Újságnak és a Nyugatnak. Hogy mit jelentett számára Párizs, azt úgyis Ady költészete fejezi ki legpregnánsabban és legművészibben.[1]

Mithológia lesz az egész életből Ady verseiben. „A messze távolban Párizs, a csábító, a gyönyörű, a mindek anyja, az új Hesperidák szigete és a közelben a magyar ugar, a purgatórium és az infernó sok válogatott kínokat termő köre és odúja".[2] Verseiből ismerjük meg Párizst, az „óriás Dalolő"-t, a „Szép ámulások szent városá"-t (A Gare de l'Esten, Új Versek) az „embersűrűs gigászi vadon"-t (Párizs az én Bakonyom, Vér és arany) a „városok Városát"-t a „nyugtató nyugtalanság"-ot, mely „Boldogítóbb a szerelemnél" (Utolszor még Párizsba, Ki látott engem?) és Párizst, a jobbik énjét:

„A Szajna partján él a Másik,
Az is én vagyok, én vagyok
Két életet él két alakban
Egy halott.

A Duna partján
Démonok űznek csúfot velem
A Szajna partján álmokba von be
Százféle szűz szerelem.

Rákacag Párizs
S a boldog Másik visszakacag
Itt röhejes mámorba kerget
Vijjogó éji csapat.

Mint Goethe Rómában, Ady Párizsban szabadult meg északias-protestáns bátortalanságától. Itt vált világnézetté benne, hogy az élet szép, itt nőtt bátorsága vállalni önmagát fenntartás nélkül. . ." Id. m.455. 1.

[1] Bár költő Ady, mint publicista is. Az extázis hangján szólal meg prózában is, ha szép álmodásainak szent városáról van szó. — „Barangolok utcáidon, csodálatos, nagy és szent város, kit csókos vágyakkal akarok néhány mámoros hét óta megközelíteni. Barangolok és azt akarom, hogy az enyém légy. Nem tud szeretni,nem érthet, nem érezhet a te nagyszerűségedben senki más, csak én ... Óh Párizs, Te vagy az én lelkemnek szerelmes nyugtalansága és én benned érzem az életet, a bolondot, a haszontalant, a szomorút, a szépet... Óh Párizs, gyönyörök és fájdalmak szent városa, ölelj engem magadhoz. Ölelj nagyon forrón, mert mélységek fölött járok és olyan csúnya, gálád, igazán embereknek való hely a Morgue." Levél Párizsból, Szilágy, 1904. márc. 3. sz.

[2] Fenyő Miksa, Ady és a legújabb magyar lira. Nyugat, 1910. márc. 16. sz. 406. 1.

Ott szebb vagyok, nemesebb, hősebb
Sejtelemcsók minden dalom
Szent Cecilia hajol lelkemre
Álmatagon.

A Duna partján
Céda lányhoz hajt durva öröm
A bor ad álmot
S a poharamat összetöröm.

Ott ring lelkem, muzsikus alkony
Szent zsivaján.
S úgy csókolom meg az életet,
Mint orchideát a Léda haján."[1]

Mint „szent Napkeletnek mártírja" jár Párizsban, „aki enyhülést Nyugaton keres" (Egy párizsi hajnalon, Új versek), aki azonban hiába vallja magát Párizs fiának, hiába vágyik el, nem menekülhet:

„Föl-földobott kő földedre hullva
Kicsi országom újra meg újra
Hazajön fiad.

Messze tornyokat látogat sorba
Szédül, elbúsong s lehull a porba
Amelyből vétetett.

Mindig elvágyik s nem menekülhet,
Magyar vágyakkal, melyek elülnek,
S fölhorgadnak megint

Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gond-
Szomorúan magyar."[2] *[ban*

Adynál azonban ezt a magyarságot igen sokáig kétségbevonták, félreértették, vagy kigúnyolták, költészetét idegennek, magyartalannak, pastiche-nak bélyegezték. Még 1919-ben is a következő sorokat írja róla Horváth János a Nyugatban:[3] Ady Endre valódi költő ugyan, de tehetségét gyökeresen elrontja az utánzás. Baudelaire és Verlaine hatása kimutat-

[1] Ady Endre, A Szajna partján, (Új versek).

[2] Ady Endre, A föl-földobott kő (Szeretném ha szeretnének c. kötet).

[3] Benedek Marcell szerint „Horváth volt a konzervatív irodalomtörténészek közül az első, aki elismerte és értékelte Ady költészetének jelentőségét". Irodalmi lexikon, 506. 1.

ható versem, sőt költészetének tartalma is majdnem programmszerűleg ki van fejezve Baudelaireben. Ady nagyon mélyen lemerült az idegen dekadensek és romantikusok tavába. (És ez még egyike a legszelídebb, legjobb indulatú bírálatoknak). A magyar kritika Verlaine-en keresztül akarja agyonütni Adyt és Adyn keresztül Verlaine-t.[1]

A ma már leszűrődött és lehiggadt kritika tárgyilagosan megállapítja, hogy Ady Endre lénye és költészete teljesen a magyar földből és a magyar életből nőtt ki. Hogy még Párizs-imádata is magyar gyökerekből táplálkozik. Hogy költészetében éppen a fajiság problémája a legdöntőbb fontosságú, tehát oly lírai tartalom, mely az egész dekadens költészettől merőben idegen s hogy Ady úgynevezett dekadenciája csak azért tűnt fel eleinte idegenszerűnek, mert nem volt kapcsolata a régi idők patriarchális erkölcseivel.[2]

Kétségkívül Ady költészetének volt köze a francia szimbolistákhoz, volt köze Baudelairehez és Verlainehez. De nagy általánosságban ez a francia befolyás inkább csak elindító, öntudatra ébresztő. Ady legalább is saját maga, csak ennyi fontosságot ismer el a költészetére való Párizs-francia hatásról. „Úgy kellett történnie, hogy írói bátorságom igazolását megkapjam előbb Párizsban — s egy-két tragikus franciától, mert a mesterségemhez még mást nem taníttatott el velem Párizs".[3]

Mindenesetre a gyors tökéletesedésben kezére jártak Adynak a francia költőtestvérek.

Verlaine-re utalnak bizonyos psichológiai körélmények,[4] „gazdag, fájdalmas, példát nem adó életüknek bizonyos találkozása a gyarlóságok-

[1] v. ö. Gedeon Jolán, La fortune intellectuelle de Verlaine. Szeged, 1933.

[2] Sőt ma már ott tartunk, hogy Szekfü Gyula pl. Ady magyarságát Széchenyiével hasonlítja össze, sorsát pedig Tisza Istvánéval, mint két „meddő magyar sorsot egy tévelygő korszakban", Id. m. 367. 1.

[3] Ady Endre, Önéletrajz, Színházi élet, 1913. 5. sz. 21. 1.

[4] „Ce sont là plutôt des phénomènes paralèlles et dont la similitude s'explique par l'identité des caractères et des circonstances: ce n'est guère qu'à propos de leur degré de développement que l'on peut parler d'une influence. La ressemblance réside aux racines même de leur poésie, à leur sources littéraires" — olvassuk Gedeon Jolán idézett Verlaine-tanulmányában. — Verlaine esetében is inkább lehet elődöknek tekinteni a középkori francia misztikus költőket (Villon-t pl.), mint a korához közelebb álló nagy francia lírikusokat; Ady költészetével is rokonabb a Csokonaié, Balassié, mint Vörösmarty, Arany vagy Petőfi lírája. Szerinte Ady irodalmi- és magánéletének a színe avatta Adyt a magyar Verlaine-né. „Cette attitude romantique tendant à l'individualisme, cette conception égocentrique, firent éclore chez l'un et l'autre les ouvrages où ils se confessaient et la coquetterie avec leur propre perversité qui se traduisit dans la publication de ces écrits. Verlaine a parlé aussi franchement de ses séjours à l'hôpital qu'André Ady de ses maladies intimes." (121. 1.)

ban, szomorúságokban". De elválasztja őt Verlaine-től éppúgy, mint a többi franciától, sőt a nála fiatalabb magyar költőgenerációtól is egy nagyon fontos momentum. A külföld és hazánk impresszionista-szimbolista jeleseinek közös tulajdonságuk bizonyos feminin lágyság, az érzékenységnek, a halkságnak nőiesen filigrán, már csakugyan a betegségig finom és finomkodó túlzottsága. „Csupa sóhaj, csupa remegés költészet ez, mely új meg új költői fogások raffinement-jaival teszi bánatos és halvány parfőmmé, ingerlő szeszű fanyar itallá, vagy halk zenével lelkünkre kopogó őszi esővé az emberi könnyet."[1] Ady, különösen pályája elején, megérzi ennek a költészetnek hatását, maga is ír feminin bánatú, rövid strófás verseket (Három őszi könnycsepp, Sírni, sírni, sírni..., A Halál rokona), de már az első köteteiben elhagyja ezt a nem neki való larmoyant költési módot. Továbbra is megmarad költészetében a Halál-hívogató és sírás-emlegető hang, de már férfias dacú és keserűségű a csengése. Ady költészetében, noha ő maga nem egyszer kacérkodott feminiségének emlegetésével, a komor, férfias hang az uralkodó.

Baudelaire csak annyiban hat Adyra, amennyiben felvilágosítja, hogy a költészet tárgya mi minden lehet s hogy nála is kifejlődik egy sajátos szatanizmus, amivel a nyárspolgárokat szereti elképeszteni. Épater les bourgeois. És ez a hatás is inkább indirekt, minthogy Ady az első Baudelaire féle impulzusokat magyar Baudelaire követőktől (Szász Zoltán, Szilágyi Géza) kapta. Itt sem beszélhetünk kölcsönvételekről vagy utánzásról, inkább „két végzetes sorsú nagy lélek titokzatos találkozását érezzük, kiket külön-külön ősök setét törzsökű családfája hajtott ki utolsó csodavirágul, melyben az egész fa minden drága életnedve remeg és fáj át még egyszer, feledhetetlen illattá és színné, dekadens költészetté".[2] De Baudelaire verseiben túlnyomó az alakító intelligencia, Ady közvetlenebb. Közte és versei között nincsenek distanciák.[3]

[1] Tóth Árpád, Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez, Nyugat, 1919. év Ady számában 350. 1.

[2] ibid.

[3] Ady és Baudelaire halálköltészete közötti rokonságot is többen vélték felismerni és Baudelaire hatását itt is kézenfekvőnek igyekeztek kimutatni. Egy, — az Ady halálköltészetével igen intenziven és alaposan foglalkozó, — a közelmúltban megjelent tanulmány világosan mutatja ki azt a tartalmi és felfogásbeli különbséget, amely Baudelaire szimbolikus, de józan halálfelfogása és Ady személyes, mindig önmagán keresztül vezetett halálérzése között van, — „Baudelaire hidegvérrel fenségesnek és kívánatosnak találja a halált. Adyban nincs ilyen elvont halálkultusz; őt tulajdonképen mindig csak a saját halála érdekli, másrészt rettegő és legfeljebb némi gyönyörködéssel vegyes halálfélelemmel gondol rá." Inkább csak filológiai részletegyezéseket ismer el Ady és Baudelaire költészetében. L. Makay Gusztáv, A halál költészete a magyar lírában, 167—171. 1.

És elfogadhatjuk Tóth Árpádnak Ady és a szimbolisták visszonyára vonatkozó értékelését is. Szerinte a francia iskola szimbólum-elmélete nem nagyon érdekelte Adyt, inkább Szép Ernőnél és Kosztolányi Dezsőnél váltak a költői véna igazi vérévé. Bár sűrűn használta Ady a szimbolista formanyelvet (nagybetűs szavak, stb.) szimbólumversei nem annyira a francia modernekre emlékeztetnek, mint inkább a baudelairei vagy akár Tompa Mihályi jelképbeszédre. (Az Ős Kaján, A szivárvány halála, A fekete zongora, Harc a Nagyúrral). Itt is elsősrban a tartalmi, a mélyebb közösségek kétségtelenek, melyek nem annyira a külföldi áramlat befogadásának következményei, mint inkább arra vezethetők vissza, hogy Ady a XX. század elejének gyermeke, szervesen, fejlesztette ki a régebbi Reviczky és különösen az ő lelkének oly kedves Vajda János féle kezdetekből azokat az új lírai közlésmódokat, melyek aztán Összeesnek a hasonló adottságból alakuló francia szimbolizmus eredményeivel.

Az európai szellemet Ady esetében is leküzdötte a költői zseni, hogy aztán önmaga is kisugárzási központtá váljék.[1]

„Au contraire d'Antée, l'âme hongroise retrouve toujours une force neuve quand elle peut s'arracher au sol natal — comme une pierre lancée incessamment vers le ciel, et bien que cent fois elle retombe, à chaque nouvel essor notre civilisation prend un élan nouveau. Elle retombe, elle revient à la terre hongroise, et avec d'autant plus de force qu'elle a mieux réussi à s'en éloigner. Et c'est ainsi qu'après cet envol vers Paris dont l'attirait la lumière, Ady devint plus profondément et plus consciemment hongrois. La pierre retombe, il est vrai, et cette chute est un hurt, une souffrance, un ébranlement —; il en fut ainsi pour Ady, il en fut ainsi pour Széchenyi, il en était déjà ainsi au temps de Saint-Etienne.. .”[2]

A Nyugat első főszerkesztője,[3] Ignotus (Veigelsberg Hugo) irodalmi munkásságát szintén versekkel kezdte. Ő a dekadens lelkiállapot első megszólaltatója a magyar lírában. Még mint külföldi egyetemek polgára itthon már már maecenás, költőfelfedező, lapkiadó. Jelentősége inkább esztétikai,

[1] „A hatások többet nyomnak latban, mint az írók eredetisége, az irodalmi élet kialakulásának első fázisában. Mindaddig például, mig a beözönlő francia művek Magyarországon még nem teljesen kialakult szellemi életre találtak, az idegen eszmék befogadása gyorsabban és teljesebben ment végbe, mint például Martinovics esetében. — Magasabb kultúrfokon azonban az európai szellemet leküzdi a költői zseni, aki aztán maga is kisugárzási központtá válik: ez a társadalmi és egyéni erők játéka, mely az irodalomtörténet változatos és látszólag zűrzavaros folyását kialakítja”. Eckhardt Sándor, Az összehasonlító középeurópai irodalom története. 19. 1.

[2] Babits Mihály, Paris et André Ady, Nouvelle Revue de Hongrie, 1932. 499.1.— Ady Endre emléktáblájának a Hotel de l'Europe falán való elhelyezése alkalmából elmondott beszédéből.

[3] Első szerkesztői Fenyő Miksa és Osvát Ernő.

kritikai műveiben van; lelki hajlékonysága, szellemi befogadóképessége minden újnak értékelőjévé teszi. Hiányzik azonban nála a kellő objektivitás s bár nyelve kifejező, rugalmas, de magyartalan. Ignotusszal kapcsolatban ismét ki kell emelnünk azt a liberális korbeli különös magyar specialitást, hogy a magyar irodalom vezéregyéniségeiben nem egyszer idegen, német, zsidó vér folyt. S hogy a zsidó rétegeknek szellemi pályák felé való kisugárzása annál valószerűtlenebb méreteket öltött, minél inkább elszegényedtek a magyar értelmiségi rétegek s minél inkább tartózkodott az itt-ott még vagyonosabb gentry a produktív szellemi munkától.

Ignotus ízig-vérig párizsi (francia) észjárású vezére lapjának, mégis a költők sorában Ady után második helyen Babits Mihályt kell említenünk. Babits formailag és tartalmilag, ízlésében és európaiságában francia nevelésű. De nem a Párizsban lézengő, bozontoshajú dekadens, stilizált bohémfajtából való. Meglátszik rajta, hogy filológiával, filozófiával kezdte és Théophile Gautier-vel a l'art pour l'art apjával tart fenn rokonságot. Hűvös és előkelő, csak művészetre törekvő, tárház tudású, az élő magyar líra „turris ebumeája". Szimbolizmus és naturalizmus, misztika és exotikum, erős, külön hang irodalmunkban. Költészete talán leginkább emlékeztet a mai franciák közül az intellektualizmus fényét csillogtató Paul Valéry tiszta költészetére, amely a legmodernebb klasszicizmus, a harmóniát, a rendet akarja és tagadja, hogy a kigyúló lelkesedés, a felfokozott enthuziazmus egyáltalán költőhöz illő lelkiállapot lenne.[1] Párizsa is „távol hangszer", „illatméreg"

„ Új vonal, szeszélyes hajlás
új öröm és régi vallás".-

Művelt és magas, a kiválasztottakhoz szóló költészet ez, amelyet csak regényeinek, novelláinak bizarr témája és biztos vezetésű megoldásai, essay-inek elmélyedése, szempontjainak eredetisége, értekező stílusának izgalmas művészete ér el s olykor szárnyal túl. Mindezek alapján cseppet sem véletlen tehát, hogy a Nyugatnak ma éppen Babits Mihály a főszerkesztője, szellemi vezetője és irányítója.

Kosztolányi Dezső ugyan külön, saját utakon, egyedül és magában jár és neve az első Nyugat példányokban sem szerepel, mégis, mint a második nagy triász harmadik tagja (első: Petőfi, Arany, Vörösmarty) Ady és Babits után e helyütt említendő. „A szegény kisgyermek panaszaidban 1907-ben megjelent első versei épp olyan irodalmi határkő és szenzáció voltak, mint Babits „Levelek írisz Koszorújából" kötete, vagy Adynak a Holnap anthológiájában megjelent első feltűnést keltő versei vagy „Vér és arany" kötete. Széles hullámú feltűnést keltett, mert nyilvánvaló lett, hogy Kosztolányiban elérte a magyar líra a dekadens lelkiállapot legtisztább

[1] v. Ö. Adorján Andor, Párizsi levél, Nyugat, 1926. jan. 16. sz.
[2] Babits Mihály, Párizs, Levelek Iris koszorújából. Budapest, 1922.

kifejeződését. Nyelvének eleganciája, egyéni színe, az élet és természet képeinek misztikumra hajló felfogása mind az új szépségek ingerével hatottak. Bennünket a szépirodalmi újságíró mivoltában is különösen érdekelhet. „Ember és Világ", „Esti Kornél" stb. rövidlélekzetű újságcikkei, melyekben a pillanat reflexióit, a mába futó gondolatvillanásokat rögzíti le a napilapok olvasóközönsége számára, maradandó értékű mozaikjai egy nagy íróművésznek, aki eljutott ebben a műfajban is a teljesítmény csúcsára.

De érdekelhet minket, mint a francia lélek és a francia nyelv elsőrangú ismerője is, aki a művészi formák kiváló megérzésével ülteti át magyarra a francia irodalom remekeit. Vagy ismerteti és bírálja azokat — és ehhez jogot ad nagy irodalmi kultúrája — bámulatos finomságú kritikáiban. A franciákkal való viszonyában is inkább ez a lelki rokonság a lényeg (bár ténylegesen is rokon: dédanyja egy született Clévy, francia nő)[1] nem a századeleji, oly divatos Párizsjárás. Nem sok közösséget érez azzal a párizsi magyar írótípussal, aki a vendéglőben hangosan beszél intim dolgokról, magyarul és akit — ha véletlenül találkoznak — megkér ilyenkor, hogy beszéljen franciául, akkor legalább nem értik *meg* sem a magyarok, sem a franciák.[2]

A kávéházi szokásoktól kezdve Baudelaire sírjáig sok mindenről ír Kosztolányi is, ami Párizs; de nem az exotikumot, a szenzációt keresi, hanem mindig az irodalmi szempontot. Ő a Morgueban is Baudelaire, Barbey d'Aurevilly, Verlaine házát látja. Egyénien, egészen más szemmel néz és lát, mint a többiek. A naiv Párizst fedezi fel a párizsi kabarében is, mely „tiszteli az embert, a szavát és a hangját, egy öreg, kövér és csúf énekes iélszeg költészetét és könnyes szemét".[3] S ebben a naivitásban találja meg a nagyságot és nagyszerűséget. „Úgy érzem, ez a legjelentősebb, hogy aetheres és morfinista, dolgozó és mulató, lázadó és repülő városban, mely a paríőmöket szűri, a villamossággal királyian pazarol s az új irodalom festékeit és bódító mérgeit készíti, alszik egy ősi, minden cinizmus nélkül való naivitás, mely naivabb, mint a legkisebb magyar városka lelke. Párizs egy szelid óriás. Egyáltalán nem európai város. Az európai városok a német, az angol, a román, a cseh, a magyar városok. Ennek csak egy neve, egy jelzője van: Párizs".[4]

A kétféle Párizsból Kosztolányit is a franciák Párizsa érdekli.

Oláh Gábort és Bodor Aladárt viszont inkább a világ-Párizs, „mely szállója a világnak", „rettenetes malom", „város, ahol senki sem idegen", ahol a szabadság, művészet, könnyelműség testvérekké avatja a legkülön-

[1] Kosztolányi Dezső szóbeli szíves közlése.
[2] Kosztolányi Dezső, Párizs, Tinta c. kötet, 112. 1.
[3] ibid.
[4] ibid.

bözőbb — hazájukban esetleg egymásra leggyűlölködőbb — népeket.[1] Az embersűrűs gigászi vadon"-ról írnak ők is, mint Ady Endre, a tündöklő atmoszféráról, mint Szomory Dezső, „ahol az élet terhe leoldódik s ahol a tömegben sodródva, elveszve, az ember a tömeg lelkének eleven részévé válik és megérzi a maga sorsával vegyesen az egész emberiség történelmi sorsát, nagy útját, nagy harcát".[2]

A Keletiek Nyugaton objektiv Párizs-látás akar lenni, egyszerű beszámoló, érezni rajta, hogy Oláh Gábor szívvel-lélekkel ragaszkodik az Aranyt követő népies nemzeti iskola hagyományaihoz. De — talán akarata ellenére— mégis belekerül ő is Párizs bűvkörébe, megejti őt is az a bizonyos speciális légkör, a párizsi levegő, amely élménnyé avat, sensation-ná minden egyszerű eseményt, kalandot, benyomást, amit talán az itthoni miliőben elhallgatott, elfelejtett, vagy egyáltalán tudomásul sem vett volna.[3]

Kit említsünk még a Nyugat szellemi irányához tartozó költőújságírók közül? Hiszen számuk légió lett s így a taxativ felsorolásnak mi értelme sem volna.

Szomory Emil: Komédiá-járól, Párizsi mesék-jéről és egyéb tárcacikkeiről már megállapítottuk, hogy páratlan élénkséggel és változatossággal varázsolják elénk Párizst. De nem említettük Szomory Dezsőt, aki pedig 15 évet töltött a franciák fővárosában, aki Alphonse Daudet barátja volt és aki drámáit és elbeszélő műveit, különösen kedvenc műfaját: a novellát francia színekkel és ízekkel gazdagította.

„Szomoryban nem hallgatnak el zsidó gátlásai sem, józan és gúnyos fajtájának idegenkedése az ünnepélyestől, az embertelenül magasrendűtől. A pátosz mellett fellép az anticlimax, az ősi zsidó, heinei stílusforma, a gúny, amely ledönti a pátoszt a magaslatról..." — olvassuk Szerb Antal Magyar irodalomtörténetében.[4] Hozzátehetjük, hogy ez a pátosztól való félelem egy kicsit a francia nevelés és környezet hatása is. A patetikustól, a túlságosan magasztostól való félelem (amely végelemzésben talán a franciák közismert peur du comique-jáig vezethető vissza — du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas) tipikusan francia tulajdonság, amely a XX. század első évtizedében a szokottnál még fokozottabb mérvben jelentkezik. „A századvégi hazug romanticizmus cinikussá, kétkedővé tette a publikumot a költő páthoszával szemben — olvassuk Balázs Béla Párizsi levelé-

[1] „Oh Párizs! Te rettenetes malom! A világ minden művésze, tehetsége beléd ömlik; te elnyelted óriási, ásító száddal Európa legszebb termését századról századra; összeőrlöd a csontokat, a húst, az agyvelőt s ez az összemorzsolt tömeg, mint valami piros lángliszt ömlik ki tartóidba, ahonnan éhes kis országok népei szedik zsákjukba, sütik meg és eszik lelküknek édes vagy keserű táplálékául." Oláh Gábor, Keletiek Nyugaton, 23. 1.

[2] Szomory Dezső, A párizsi regény, 116. 1.

[3] Ady Endre, a Nyugat 1909. novemberi számában ki is gúnyolja egy kicsit Oláh Gábor könyvének ezt a tendenciáját.

[4] Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet, 444. 1.

ben — a rákövetkező naturalizmus meg a maradék hitet is elvette".[1] A költő hittel veszett el. Victor Hugo legmonsztruózusabb alakját lelkesedve fogadja a közönség, Claudel drámáit ellenben nem adják elő, mert a publikum nem hinne nekik.[2]

Szabó Dezső, a Nyugat egyik legaktívabb munkatársa szintén Párizsban nevelődött. Ez a nevelés egyrészt a germánság és germán kapcsolatok elleni állásfoglalásban és ellenszenvben érezteti hatását, másrészt a francia irodalom, a modern francia írók és irodalmi áramlatok ismeretében és ismertetésében nyilvánul meg.

Hogy mit jelentett számára Párizs, azt egyébként — pontokba foglalva — Szabó Dezső maga is összegezi. „Itt láttam": — írja —

1. Hogy minden, ami sub specie aeternitatis szép, nagy és nemes, a régi nagy lelki egységek termése volt. Egység, egység, egység: ez lett életem örök refrénje.
2. Hogy a katholicizmus, gyermekkoromnak ez a máglyás, inkviziciós-Arbuez Péteres, Johanna pápás prikulicse, az embertörténet legnagyobb csodája volt. Hogy örök időkre rátalált az emberi lélek azon törvényeire, melyek alapjai minden közösségnek. Hogy dogma, hierarchia, disciplina nélkül nincs emberi termés.
3. Hogy nincs szép a szépért, irodalom az irodalomért, tudomány a tudományért, hogy minden az emberért van s minden vagy életszerző fegyver vagy megkiáltó szó.
4. Hogy álmodó fajom bele kell sodorni az életbe. A kereszténység és magyarság életkérdése, hogy minden életképes gondolat szárnya legyen, hogy a legszélesebb emberiességet s a legmodernebb, a legtágasabb szociális haladást jelentse. Hogy a kereszténységnek és magyarságnak kell az örök emberi forradalom élére állani.
5. És láttam a vármegyés, arisztokratás, dzsentris, zsidós Magyarország minden halálos bűnét, láttam az egész magyar öngyilkosságot".[3]

K Kelet-Nyugat probléma ime prózában megfogalmazva, közvetlenül kifejezve. A magyaság érdekli, a faj-eszme mindenütt és elsősorban Szabó Dezsőt is, mint Ady Endrét.

De ismeri a francia irodalmat is, észreveszi a korszerű párizsi áramlatokat és érdekesebb irodalmi egyéniségeket. (Hogy csak a Nyugat-

[1] Balázs Béla, Párizsi levél, Nyugat, 1912. II. kötet, 71. 1.

[2] Pedig „mintha valami nyugtalan szomjúság és melankolikus vágy terjedne és nőne Párizs irodalmi lelkében, hogy visszahódítsa a színpadot a nagyfontosságú, nehéz járású, monumentális, természetes nagyság feletti alakoknak. A francia írók java megunta a könnyű, szellemes, üres eleganciát. De hiába: ha nagy sikerről van szó: Balzac, Flaubert, Maupassant, sőt Faguet neve feketélik a színlapon". (ibid.)

[3] Szabó Dezső, Tanulmányok és jegyzetek, 10. 1.

ban 1911-ben megjelent cikkeit említsük: Jules Laforgue, Jean Arthur Rimbaud, Charles Morice, Henri Maassen, Tristan Corbière, Marinetti, Paul Fort, Jean Dornis, La Poésie paroxyste, La Poésie idéaliste, Az „Én" betegsége.)

Révész Andort is elsősorban a francia modernek és különféle párizsi iskolák érdeklik: a neo-szimbolisták (folyóiratuk a Phalange, vezetőjük Jean Royère), a romantikusok (ideáljuk Richepin), a paroxisták (organnumjaik: Les Rubriques Nouvelles, La Renaissance contemporaine, L'Heure qui sonne), a klasszik-szimbolisták (A. Gide, Jacques Copeau; Nouvelle Revue Française), az unanimisták (Jules Romains), az *école critique* (Lemaitre, Barrés, Lasserre, Maurras; Revue critique des idées et des livres, l'Action Française mensuelle) és a spiritualisták (Mauriac, Claudel, Jammes).

A XX. század elején a fiatal magyar írók legnagyobb részére oly jellemző *nyugatos,* egyszerre mindent kifejezni akaró, túlzsúfolt stílusnak Kaffka Margit egyik legmarkánsabb képviselője. Kétségtelen, ez a nyugtalan, szóbőségével és szóhalmozásával néha az *embarras de richesse-be* vesző kifejezésmód sokszor mesterkéltnek tűnik, sokszor fárasztó. A Párizs-fogalom kifejezésében, a sokféleség érzékeltetni-tudásában azonban szinte egyedülálló. Henry Lavedannak a Nemzeti Színházban előadott Sire című darabjával kapcsolatban például a következő sorokat írja Kaffka Margit:

„A hamisítatlan francia géniusz, a sirvamosolygó párizsi ég tükröződik benne. Pasztellel rajzolt ódon házsorok, kőszobros, tavas kertek, kanyargó külvárosok, a szűkbokájú, lebegő nőkkel; históriai ablakok és gyanús uccák, hol sokszínű és verőfényes nappali piszokban éjszakai vérengzésről suttognak neked... Dallamok, dallamos jelszavak, reggeli borulatok, nyári lelkek, — és különféle jószág és lomb, külváros, grizettkacaj, aquarelbe-festett vérfoltok, utcaias és színházias történelem, és minden, és gall géniusz, — ó Párizs! Közképzet-város, obligált história-látás;... Tehát mégegyszer: derű és mosoly és hősiség, érzelem, könnyelműség, gyöngédség, gloire és halál és derű és ború, — és még sok egyéb, ami csak kell. Ó, Sire! .. ,"[1]

A fejlődő, forrongásban lévő irodalmi életbe nyugodtabb, kiegyensúlyozó szempontokat visz be Kuncz Aladár.

Tóth Árpád, a fiatalon elhunyt debreceni költő — Örök virágok cím alatt — francia verseket fordít és a Nyugat körének legkiválóbb tehetségeihez tartozik.

Franciás könnyedségű, a *nyugatos* irodalmi eszmék tevékeny népszerűsítője Színi Gyula. Sok novellában, bírálatban, tárcacikken ismerteti közvetlenül is Párizst, mint Adorján Andor, aki a francia irodalmi- és művészélet gazdag és mozgalmas világáról — Sorsok és pályák címen — könyvet is ír.

[1] Nyugat, 1911. márc. 16. sz. 590. 1.

Elmaradhatatlanok, mint Párizs-járt nyugatisták, Szép Ernő, Heltai Jenő,[1] Gábor Andor és Ernőd Tamás a francia chanson és magyar népdal hangját sajátosan összehangoló lírájukkal, novelláikkal, újságcikkeikkel: felejthetetlen párizsi évekik reminiszcenciáival.

A nyugati tájékozódás kimagaslóbb egyéniségeinek[2] Párizs-kapcsolatait keresve utolsónak hagytuk Ambrus Zoltánt, bár — minthogy a *nyugati tájékozódás-nak* éppen ő a *legtipikusabb reprezentánsa* irodalmunkban—az elsők között lett volna helye. Utoljára hagytuk, mert Ambrus írói alakja és irodalmi munkássága szempontunkból, a Nyugat mozgalom és Párizs viszonyának szempontjából, egészen különös figyelmet érdemel. Utoljára hagytuk, mert Ambrus Zoltán — bár a Nyugat egyik első főmunkatársa — *mégsem tipikusan nyugatos író.*

Már a Nyugat megindulása előtt társadalmi agitációt, tudatos propagandát fejt ki a nyugati, a francia szellemi élet népszerűsítése érdekében. Közvetve, irodalmi attitűdje által[3] épúgy, mint írói, főleg kritikai műveivel közönséget nevel a Nyugat számára. Kitűnő műfordításaival hatalmas olvasótábort szerez Flaubert, Anatole France, Maupassant regényeinek. Nálunk az analitikus francia regénytípus megteremtője. Schöpflin Aladár szerint Ambrus Zoltán az egyetlen, aki teljesen érvényesítette a francia iskolatanulságait és eredményeit.[4] A Sorbonne a Collège de France irodalom-, művészetesztétikai előadásait hallgatva és a párizsi színházi életet inten-

[1] Gabriel Montoya Párizsba is viszi és a Quat'z Arts -ban énekelteti Heltai Jenő néhány szellemes és finom strófáját, L. Tábori Kornél, Párizs magyarjai, 67.1.

[2] Korántsem állítjuk, hogy kimerítően és hiánytalanul felsoroltuk, vagy legalább is megemlítettük volna a Nyugat összes munkatársát, aki Párizsban járt és erről be is számolt. Mi csupán az *általános Párizs-láz* egyes eseteire, *egyénibb tüneteire* lehettünk figyelemmel; de meg feladatunk is Párizs szerepének kutatása volt és nem taxatíve felsorolás a nyugatosok irodalmi működéséről.

[3] Ambrus minden elődjénél nagyobb mértékben hangsúlyozza például az író-mesterség mesterségszerű mozzanatait. Azf író „mint mesterember" — felfogás a francia polgári irodalom vetülete és Ambrusnál elválaszthatatlanul egybekapcsolódik a francia polgárság más mozzanataival" Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet, 433. 1.

[4] L. Schöpflin Aladár, A magyar irodalom a XX. században, Nyugat, 1924. jún. 16. sz. 769.1.

„A francia iskola neveltje s bár a kor magyar irodalmában sok a francia hatás, a legnépszerűbb s a legtöbb sikerrel müveit műfaj, a novella például főrészben Maupassant formaképzésének a hatása alatt fejlődött ki, mégis Ambrus az egyetlen, aki teljesen érvényesítette a francia iskola tanulmányait és eredményeit. Az ő iskolája az a francia realizmus volt, amely a Comte féle pozitivizmus irodalmi ellenképe s amelynek tipikus perszonifikáiódását Flaubert, Maupassant, Daudet művészetében látjuk."

ziven figyelemmel kísérve, — azoknak hatása alatt —, új utakat mutat Párizs felé és Párizs felől. Formában, stílusban, belső szerkezetben, színház-
vezetésével és szinikritikáival.[1]

Lassankint azonban éppen ez a kizárólagos Párizs felé fordulása, a *franciásságba való visszavonulás* vonja el figyelmét a Nyugat problémáitól sa nyugatos mozgalom hazai vonatkozásai, annak újabb jelenségei kevésbbé érdeklik, mint pl. a „francia irodalom apróbb palotaforradalmai."[2]

[1] L. Dávidné Angyal Paula, Ambrus Zoltán, Budapest, 1934
[2] Szerb Antal, id. m.

BEFEJEZÉS.

„For East is East and West is West,
And never the twain shall meet.”
R. Kipling.[1]

Párizs szerepének és jelentőségének magyarországi vonatkozásaival kapcsolatban többször hivatkoztunk a Kelet-Nyugat komplexumra, a kultúra viszonylagosan kezdetlegesebb fokán álló népeknek magasabb nívójú élet utáni szomjúságára, sóvárgására. Nem említettük azonban mindezideig Kelet és Nyugat egymáshoz való viszonyának egy másik momentumát, Kelet és Nyugat örökös harcát. Magyar szellemtörténeti viszonylatban: az újítás lázát szemben az újítástól való félelemmel; a forradalmian jíjítóknak és a hagyományokhoz ragaszkodóknak örökös ellentétét.

„A magyar irodalom története azt a sajnálatos tüneményt mutatja, hogy a világirodalmi és nemzeti értékmomentum elismerése állandóan küzd egymással és egymást háttérbe szorítani törekszik. Az egész magyar irodalom történetén két irány vonul végig: az egyik a nemzeti vonások konzervatív megőrzésére és kifejezésére törekvő, minden nyugati hatástól dacosan elzárkózó, a másik ezt az elzárkózást megvető és gúnyoló, európai minták szerinti forradalmian újító”- — hangzik a tétel Babits Mihály fogalmazásában. És Babits a magyar irodalom különböző korszakaiból mutat be példaképeket, képviselőit ennek az örökös küzdelemnek, örökös ellentétnek, így állítja szembe a pogány magyarokat a régi énekesrendekkel, Tinódit az európai Balassával, a nemzeti, népszerű Gyöngyösit az egyetlen, európai műveltségű Zrínyivel. Erre vall az orthológok és neológok harca, a nemesség többségének nemzeti konzervativizmusa szemben Széchenyi európaiságával.

Természetes, hogy az újságok és újságírás elterjedésével és fejlődésével ez a küzdelem kiszélesült és elmélyült. Az újságolvasó közönség mind nagyobb és sokrétűbb lett, az újságok pártállása és érdeklődése egyre többirányú területen mozgott s a nacionalizmus, szocializmus, szabakőművesség felvonulása mellett az irodalmi harc is egyre élesebben alakult ki, egyre nagyobb hullámokat vert fel, a Nyugat megindulásával pedig — amely már nevében is harcrahívás volt — addig nem ismert arányokat öltött. A századeleji magyar iroddalomnak minden számottevő egyénisége — pro vagy contra — részt vett benne. Nem túlzás azt állítani erről a harcról, hogy az egész „fiatal magyar írógeneráció ügye volt.”

[1] Ballade of East and West, Rudyard Kipling, Verse, 231. 1.
[2] Babits Mihály, Irodalmi tanulmányok, 17. l.

Szerb Antal szerint a nyugatos orientáció igazi jelentősége abban rejlik, hogy „nem volt zsarnokian magyaros orientáció."[1] — Valóban a Nyugat legkombbattánsabb munkatársai (Ignotus, Hatvány Lajos, Fenyő Miksa) sem annyira az *újért* küzdenek, mint inkább a *régi ellen* harcolnak. A régebbi társadalmi képződmények, a Rákosi Jenő-féle imperialista magyarság-íelfogás és ennek függvénye, az epigon irodalom ellen. Céljuk a *jobbért való rombolás,* munkásságuk tehát inkább destruktív jellegű.

A Nyugat ellentáborának[2] ellentámadásai is — szempontunkból szintén negatív irányúaknak tűnnek. Nem a párizsi (nyugati) import ellen irányulnak elsősorban,[3] hanem a *destrukció* ellen. A konzervatívok nem annyira az új értékektől idegenkednek — bár a két érzés kétségtelenül a legszorosabb összefüggésben van egymással —, mint inkább a meglevő értékeket féltik.

„ ... a Nyugat kritikai irányában van valami, ami az irodalomtörté-

[1] Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet, 446. 1.

„Az a nyugatos orientáció, melyre a folyóirat a címében utal és amely a köztudatban összeforr a Nyugat nevével, amelyet ellenségei az unalomig a szemére hánynak, voltaképen szintén negativ irányú. A Nyugat nem volt nyugatosabb, mint akár a Fővárosi Lapok vagy a Vasárnapi Újság, csak éppen magasabb nívójú nyugati mintaképek felé fordult. De még talán az is túlzás» hogy megtalálta a kapcsolatot az aktuális nyugati áramlatokkal, az eleven Európával, mert azoknak csak egy kis részével volt érintkezése, azokkal, amelyek éppen az elavulás pillanatában voltak. A Nyugat nyugatossága megrögződött a nyolcvanas és kilencvenes évek „dekadenciájánál", szkeptikus és materialista vallás- és társadalomkritikájánál, mert ez volt az új emelet, mely a magyar szellemből hiányzott. A Nyugatnak Anatole Francéért kellett küzdenie, amikor Franciaországban már Claudel katolicizmusa és Gide küzdelmes hugenottasága volt az igazi aktualitás ..."

[2] A Kisfaludy Társaság tagjai, a Budapesti Hirlap, Budapesti Szemle, Katolikus Szemle, Uj idők stb. munkatársai, de mindenek előtt Rákosi Jenő, akiről azt olvassuk, hogy „Több volt, mint a hivatalos irodalom: ő volt a hivatalos felfogás az irodalomról". Szerb Antal, id. m. 436. 1.

[3] A Kisfaludy Társaság 1910-ben anthológiát ad ki éppen azokból a francia költőkből, akiknek nevére később az Ady nemzedék esküszik. A fordítók az Akadémia és a Társaságok költői. A Budapesti Szemlében is sok modern francia verset olvasunk Vargha Gyula, Bogdánfi Lajos, Hegedűs István, Zempléni Árpád> Tha.ly Lóránt fordításaiban. — A konzervatív világnézet legmarkánsabb képviselői: Császár Elemér, Pékár Gyula pedig a századforduló magyar irodalmában éppen a Párizsból importált *fin de siècle* hangulat megszemélyesítői. Gedeon Jolán La fortune intellectuelle de Verlaine című tanulmányában, Baudelaire és Verlaine költészetével kapcsolatban a századeieji akadémikus kritika magatartásának ellentmondására mutat rá . . . „On déclarait immorales les tendances nouvelles et antipatriotique leur propagation, en oubliant facilement qu'un des premiers et des plus zélés propagateurs de cette invasion criminelle avait été la Société Kisfaludy, fière gardienne des traditions classiques ...„ (116.1.)

neti társaság céljával, folyóiratának munkakörével ellenkezni látszik. Az irodalomtörténeti társaság bizonyára azért alakult, hogy kikutasson minden, bármily csekély értéket is a magyar irodalom múltjában s hogy az irodalom nagyobb értékei iránt minél íeltételenebb tiszteletet gyökereztessen meg a divatos újság és az idegenszerűség ingere iránt nagyon is fogékony közönségünkben ... a Nyugatnak még higgadtabb írói is jelenleg annyira el vannak foglalva az új magyar irodalmi korszak megalapozásával, hogy a régi irodalom valódi értékeiről néha kissé kelletlen hangon nylatkoztak" — olvas Angyal Dávidnak Az irodalomtörténet és Greguss-jutalomról szóló jelentés című cikkében.[1]

Közvetlen támadások Párizs ellen jóformán kizárólag a színiirodalommal kapcsolatban hangzanak el. Egyébként a francia irodalom, a legkonzervatívabb, tradícióit legjobban tisztelő, hagyományaihoz legjobban ragaszkodó nemzetnek irodalma a mi *konzervatívjaink* számára is csak követendő példa a XX. század elejének forrongó időszakában is.

A dekadens-költészet, a Baudelaire, Verlaine szugeszció ellen olvasunk ugyan bizalmatlankodó, fenyegető, gyanakvó hangú cikkeket,[2] a támadások zöme azonban a költőietlenség, magyartalanság, illetve az újfajta formában és tartalomban merészebb magyarosság ellen irányul.

[1] Budapesti Szemle, 1913. ápr., 136.1.

Angyal Dávid idézett cikkében a Pesti Hírlap „Esti level"-ére és a Pesti Napló névtelen cikkére válaszol, melyek a Kisfaludy Társaságot támadják, amiért tanulmánynak ítélte oda a Greguss-díjat és mert mellőzte a Nyugat körét.

[2] Tordai Ányosnak A modern líra c. cikke pl. s még néhány túlzottan konzervatív kritika iskolapéldái a szélső-jobboldali irányzatnak.

„A francia irodalom modern korszakát a dekadencia és szimbolizmus korának nevezik. A francia poézis elfeledte nemzetének világtörténelmi hivatását eszméket, gondolatokat adni az emberiségnek, elfeledte nemzetének elhomályosult gloire-ját, belemerült abba a sajnálatos, lelket-testet romboló érzékiségbe, melynek jelenségeit életünk minden vonatkozásában: a politikában, a társadalomban, a családban, a világnézetben, a divatban föltalálhatjuk. A decadence a hús és vér költészete, a szimbolizmus a nyelv zeneiségének, költőiségének oly túlzása, melyet már nem tudatunk, csak fantáziánk segítségével sejthetünk meg. Mesterei Baudelaire és Verlaine. Az ő Párizsukba járnak a mi poétáink ihletért, eszményekért, a modern élet, a szerelmi tobzódás, a kozmopolitizmus — nem a szellem, az anyag fővárosába." Katholikus szemle, 1910. 596.1.

b. m. Ady Endre, Új versek.

„Kétségtelen, hogy a művészetből semmit se lehet kizárni bizarrsága miatt, de vájjon művészet-e az, mikor valaki csak a bizarr elemeket hajhássza s nem is belső ösztönből,hanem csak szeszélyből vagy külső nyomás alatt? . . . Ady Endre új verseiben a bizarrság, merészség, sejtelmesség csak látszat és arra szolgál, hogy az ihlet hiányát leplezze." Budapesti Szemle, 1907. 313. 1.

Birkás Géza, Verlaine.

„Verseinek jelentékeny része teljesen érthetetlen, egy félrebeszélő, lázasagyú, abnormis ember költeményei, sem ritmusuk, sem tartalmuk nem egészségesérzékeknek valók." Népmívelés, 1911. 324, 1.

Horváth Jánosnak Ady és a legújabb magyar líra c. 70 oldalas füzete külön polémiát idéz elő. A konzervatívek „komoly, nyugodt fejtegetés”-ként emlegetik Horváth munkáját.[1] A Nyugatban ellenben már azt olvassuk, hogy „Ady ha jobban alkalmazkodik Horváth tanár talajához, több elismerésben lett volna része, csak éppen nem írhatta volna meg azokat a gyönyörű verseket, amelyek őt... a legkiválóbb magyar lírikussá avatták”.[2] Fenyő Miksa Horváth könyvét *felületesnek, nagyképűnek, ízléstelennek* minősíti, noha elismeri irodalompolitikai jelentőségét és Horváth analizáló tehetségét „a bornirtság, rokkantság és filiszterség anathémázó lármája közepette”.[3]

Császár Elemér szellemében az egyik oldalon, Fenyő Miksához hasonlóan a másik oldalon sokan hozzászólnak a kérdéséhez: Ady költészetének, az új magyar költészetnek kérdéseihez.

A Budapesti Hírlapban megjelent „A Holnap” című cikkre[4] is sok válasz hangzik el és a válaszokra ellenválaszok, a vita középpontjában azonban itt már nem Párizs áll, hanem a Párizs-interpretálás és a Párizs-interpretáló. A francia import csak annyiban kifogás tárgya, amennyiben az Párizsnak, e „heterogén-tünemény”-nek részlet-átvétele. Párizs ezer darabból összetett mozaik, ezer melódiából létrejött dalam. Ha mi azonban csak a groteszk motívumokat vesszük át, az eredmény nem lehet más, mint disszonancia.

Oláh Gábor: Keletiek Nyugaton című könyvével kapcsolatban olvassuk, hogy: „kezdetleges párizsi sípládák hangjait” hozta magával „Oláh úr”, „láztalan, békés ütemeket”, de nem hozta vele „a francia nép hangulatosságát és költői közvetlenségét” ... A cikk írója szerint a Keletiek Nyugaton című útirajz egy darabos lélek darabos megfigyeléseit tartalmazza.” Először is: Párizs egymaga még nem Nyugat — írja — és Oláh úr egymaga még nem Kelet, de Párizs sokkal nyugatibb, sokkal fejlettebb, sokkal összetettebb és szövevényesebb, mint Oláh úr látja... Mindenkinek, aki szereti, Párizst, aki lelkének minden szálával hozzá van nőve, aki megittasodott a francia élet művészi hullámverésétől: fáj ez a könyv. Mindenki

[1] v. ö. Császár Elemér, írói arcképek, Budapesti Szemle, 1910, 449.1.

[2] Fenyő Miksa, Ady és a legújabb magyar líra, Nyugat, 1910. 407. 1.

[4] ibid.

[5] —ő. álnéven A Holnap.

„Ezek a mi fiatal magyar uraink francia növendékek. Ott van, Párizsban ilyen irodalom. Igaz, ott van hozzá fekete mise is. Zseniálisan magyarosították át a francia földben termett parnasszusi virágokat. Ott, Párizsban, amely a legnagyobbszerű boszorkányüst a világon, amelyben felváltva és egyszerre forr és bugyborékol minden jó és minden rossz, amely a legrettenetesebb végleteket úgy termeli, hogy szinte egymást érik sisteregve: ott ez természetes. Nálunk, a mi társadalmunknak, a mi világunknak idegen, mert úgy az ízlés, mint a gondolkodás föltételei hiányoznak hozzá.” Budapesti Hírlap, 1908 dec. 20.

aki érzi, hogy a százszor eltemetett, százszor elsiratott Magyarországban mégis csak él valami magyar élet, talán kevés, de éppen elég ahhoz, hogy sok szeretettel és munkakedvvel — a francia nép csodálatos munkakedvével és szorgalmával, amit Oláh úr nem vett észre — újjáteremtsük; mindenki, aki Párizsból nem rímzakatolást hozott haza, hanem önfegyelmet és a jelenségek megértését: kellemetlen, bántó hangulatot olvas ki magának a Keletiek Nyugaton című útirajzból.. ,"[1]

Jellemző ez a cikk, mint példája és momentuma a magyar sajtó Párizs-szemlélete újabb *étape-jának.* 1900-ban gyakran olvasunk Párizs ellen irányuló cikkeket *olyan íróktól, akik nem ismerik jó Párizst* (1. például a Szecesszió előadásával kapcsolatban), — nem is egészen egy évtizeddel később a kritika — a Nyugat ellenes is — *azok ellen* irányul, *akik nem ismerik jól Párizst* Azok ellen, akik csak a világ-Párizst látják, azok ellen, akik csak egyoldalúan vagy párizsi specialitásokat túlzott mértékben, éppen nem francia módon igyekeznek megvalósítani Magyarországon. Túlzások azonban, mint láttuk, akadtak a századeleji irodalmi harcban ellenségként szembenálló mindkét táborban, különösen az indulás lázának és lelkesültségének *vakító* mámorában. De ez a dolgok lefolyásának törvényszerűségéhez tartozik. És ezek a túlzások, ezek az élek a kialakulás próbája és az élet iskolája folyamán maguktól leszűrődnek — mint a tavaszi áradás —, medret találnak és praktikusan kezelhetővé tompulnak.

*

Hegel úgy tünteti fel a háborút, mint a természetben a zivatart, mely a tavaknak elposványosodott vízét újból felfrissíti. Eötvös József báró szerint pedig a hosszadalmas béke azzal a veszéllyel jár, hogy a népek, mint a vizek, megrothadnak s szerinte is az emberiségnek, ép úgy, mint a természetnek, viharokra van szüksége, hogy a viharok által a levegő megtisztuljon. Ha ezek az elméleti tételek a szó eredeti értelmében vett háborúban, a világháborúban nem is váltódtak be, annál inkább elmondhatók a magyar irodalomban és zsurnalisztikában a világháborút megelőzőleg — 1900. és 1914. évek között — lezajlott szellemtörténeti háborúval kapcsolatban.

És ha a megtisztulásnak és megfrissülésnek ezen Hegel-i és Eötvös József-i eredményét és az eredmény elérésében még egyszer Párizs szerepét keressük, mai szemszögből, a nagy összefüggések utólagos ismeretének nézőpontjából azt állapíthatjuk meg, hogy megtanultuk Párizstól, hogy a történelmi múlt és faji karakter tiszteletben tartása és megbecsülése még nem ok a túlzott óvatosságra a haladásban, sőt elkötelezés az újnak, a formában és tartalomban újnak, bátor kezdeményezésére és keresésére.

Párizstól tanultuk, hogy a múlt tapasztalataival és szerzett kincseinek alapos birtokában ugyan, de mindig a mának s a mában kell élni. Nem az

[1] „x" álnévvel cikk, „Keletiek Nyugaton" írta Oláh Gábor, Budapesti Szemle, 1909 jan., 154. 1.

ismétlés, a kitaposott út, hanem az újatkezdés bátorsága és vállalni mérése az ötletekben és frissességben való kifogyhatatlanság az élet eredményességének útja.

A magunk magyar jelentőségét hol túl nagynak, hol túl ijesztő provinciálisnak látó szemléletből felszabadultunk egy tágabb horizontba, ahol pontosan lemérhettük helyünket, jelentőségünket, hivatásunkat.

Közelebb jutottunk annak felismeréséhez, hogy a művészi szép körül mi a lényeges és mi a sallang. Minthogy kifejezési eszközeink bővültek és mondanivalónk is több lett, közelebb kerültünk önmagunk magunk magyar lényének megismeréséhez és művészi megmutatásához. A mi irodalmunk is *igazabb, bátrabb és emberibb* lett.[1] A párizsi szellem olvasztójában modern módon élvezhetővé vált magunk és az egész kultúremberiség számára sajátos, magyar mondanivalónk.

Ez az eredmény csak úgy jöhetett létre, hogy végső fokon nem volt győztes és nem volt legyőzött. A béketárgyalás nem volt diktált béke, hanem megegyezéses kompromisszum. Az érdem sem egyoldalú tehát. Mind a nyugatisták, mind a konzervatívok kivették a maguk részét a harcban, az eredmény is mind a két irányzat képviselőinek érdeme. Illetőleg érdeme a mindkét részen nemes meggyőződésből fakadó bátor kiállás harcának, a minden oldalról megfontolt és megvívott vitának, amely képes volt meggyőzetni és megegyezni, elfogadni az ellenfél jónak felismert igazát és elvetni a saját pozícióból is azt, amiről be kellett látnia, hogy már tarthatatlan.

Az újjító törekvések mindig nyugtalanságot jelentenek. A századeleji nyugatos orientáció termékeny nyugtalanság volt, sőt több volt, mint nyugtalanság: harc és forradalom volt. De az ellentéteknek ebből a harcából is „erőfeszítés, fölfelétörés, alkotókedv, új meg új eszmények kultusza s a meglevő valóságnak ezek értelmében való reformálása" támadt.

A tárgyunkul választott időszakban (1900—1914.) a nyugatos irodalomi harc — megállapíthatjuk — azért volt, mert kellett s feladatát betöltötte és megoldotta.

[1] K. D. „Francois Coppée", A Hét, 1908. máj. 31. sz.

„Az utolsó földi isten távozik. Les dieux s'en vont. Nekünk azonban örülnünk kell ennek, mert a horizon alján új emberek jelentkeznek, akik nem értenek annyira a poézis kézmű-ügyességéhez, de *igazabbak* és *bátrabbak,* akik olykor dadognak is, de sohasem hazudnak s ha félszegek, szegények és sejtések ködében botorkálnak, mindig magasra néznek, újak, érdekesek és — *emberek."*

FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK

Ady Endre, Levelek Párizsból, Budapest, 1924.
Jóslások Magyarországról, Budapest, 1936. (Összeállította Féja Géza.)
Párizsi notesz, Budapest (é. n.)
Összes versei, Budapest, Athaeneum (é. n.)
Ambrus Zoltán, Nagyvárosi képek, Budapest, 1913.
Színházi esték, Az „Élet" kiadása (é. n.)
Arányi Miksa, Párizsi levelek és tanulmányok, Budapest, 1908.
Babits Mihály, Irodalmi problémák, Budapest, 1917.
Levelek Iris Koszorújából, Budapest, 1922.
Az európai irodalom története, Budapest, 1934.
Baranyai Zoltán, A francia nyelv és művelődés Magyarországon, XVIII. század, Budapest, 1920.
Baráth Tibor, Histoire de la Presse hongroise, Paris, 1935.
Benedek Marcell, Ady-breviárium, Budapest, 1924.
Irodalmi lexikon, Budapest, 1927.
Berton, Claude, Le Théâtre, (Vingt-cinq Ans de Littérature Française. Sous la direction de E. Montfort), Librairie de France.
Bodor Aladár, Keletiek Nyugaton, Debrecen, 1909.
Dávidné Angyal Paula, Ambrus Zoltán, Budapest, 1934.
Dóczy Jenő és Földessy Gyula, Ady múzeum, Budapest, 1924.
Eckhardt Sándor, A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom, Budapest, 1931.
Az összehasonlító középeurópai irodalomtörténetek, Budapest, 1932.
L'Esprit français és La Littérature française címen tartott előadásainak jegyzete, Budapest, 1936/37.
La „Mission nationale" de la France, N. R. H. 1937.J
Ferenczy József, A magyar hírlapirodalom története, Budapest, 1887.
Gedeon Jolán, La fortune intellectuelle de Verlaine, Szeged, 1933.
Gyergyai Albert, Mai francia dekameron, Budapest, 1935.
Genthon István, Az új magyar festőművészet története, Budapest, 1935.
Horváth János, Ady és a legújabb magyar líra, Budapest, 1910.

Kosztolányi Dezső, Tinta, Gyoma, 1916.
Lakatos Imre, Nacionalizmus Franciaországban (Az Erdélyi Helikon íróinak anthologiája), Cluj-Kolozsvár, 1924—1934.
Lelkes István, A magyar-francia barátság aranykora, Budapest, 1933.
Makay Gusztáv, A halál költészete a magyar lírában, Pécs, 1937.
Malonyay Dezső, Munkácsy Mihály élete és munkái, Budapest, 1900.
Nagy Endre, A kabaré regénye, Budapest, (é. n.)
Oláh Gábor, Keletiek Nyugaton, Debrecen, 1909.
Péter András, A magyar művészet története, Budapest, 1930.
S au vage ot, A., Découverte de la Hongrie, Paris, 1937.
Sée, Edmond, Le Théâtre français contemporain, Paris, 1933.
Sieburg, F., Gott in Frankreich, Frankfurt, 1930.
Szabó Dezső, Egyenes úton, Budapest, 1933.
Tanulmányok és jegyzetek, Budapest, 1920.
Szekfű Gyula, Három nemzedék és ami utána következik,Budapest, 1934.
Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet, Budapest, 1935.
SzomoryDezső, A párizsi regény, Budapest, 1929.
Szomory Emil, Komédia, Modern Könyvtár 184—186. sz., Budapest, Athaeneum. (é. n.)
Tábori Kornél, Párizs magyarjai, Budapest, 1903.

HÍRLAPOK ÉS FOL YÓIRATOK:

Az Est, A Hét, A Sajtó, Az Újság, Budapesti Hirlap, Budapesti Szemle, Cél, Egyetemes Philologiai Közlöny, Egyetértés, Esztendő, Élet, Fővárosi Lapok, Figyelő, Függetlenség, Hazánk, Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Jelenkor, Jövendő, Katholikus Szemle, Magyar Szemle, Magyar Figyelő, Magyarország, Modern Festők, Napkelet, Nagyváradi Napló, Nemzet, Népművelés, Népszava, Nouvelle Revue de Hongrie, Nyugat, Pesti Futár, Pesti Hirlap, Pesti Napló, Pester Lloyd, Politikai Hetiszemle, Revue de Hongrie, Szabadság, Szegedi Napló, Széphalom, Színházi Élet, Tanú, Tett, Új Idők, Új Magyar Szemle, Uránia, Vasárnapi Újság, Világ.